

DLA Értekezés

Szerző: Sági Gergely.

Témavezető: Prof. Vasáros Zsolt DLA
BME Építőművészeti Doktori Iskola
Budapest, 2023

HATÁRLENYOMATOK

Határok téri megjelenéseinek és mintázatainak érzékelése – három budapesti eset.

HATÁRLENYOMATOK.

Határok téri megjelenéseinek és mintázatainak érzékelése – három budapesti eset.

DLA értekezés.

Szerző: Sági Gergely
Témavezető: Prof. Vasáros Zsolt DLA

Exploratív Építészeti Tanszék
BME Építőművészeti Doktori Iskola

Mestermunka: Time Box Pavilonok a Mikházi Régészeti Parkban
Mikháza (Nyáradremete), Maros Megye / Călugăreni (Eremitu) Județul Mureș
Erdély, Románia / Transylvania, România

Budapest, 2023.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönet illeti elsősorban Vasáros Zsoltot az elmúlt több, mint tíz év minden támogatásáért és bizalmáért. Köszönet illeti továbbá a családomat, barátaimat Doktori Iskolán innen és túl, a Doktori Iskola minden tagját, akik az elmúlt években végig támogattak, segítettek.

Köszönöm a Tanszékem töretlen bizalmát és végül, de egyáltalán nem utolsó sorban minden volt és jelenlegi hallgatóm bizalmát és lelkesedését - legalább felerészben nekik köszönhetően vágtam bele.

TARTALOM

007	KIVONAT
009	BEVEZETŐ
010	A HATÁRFOGALOM RÖVID ÁTTEKINTÉSE
012	JELENSÉG-IDŐ-JELENTÉS
013	A határ társadalmi jelentései.
013	A határ, mint jelenség.
018	A jelentés és a jelenség összefüggése: az idő.
021	HÁROM BUDAPESTI ESET
022	Buda, Pest és Budapest határai.
028	A város belső határai.
035	A Budapest Erőd.
044	ÖSSZEGZÉS
047	FOTÓESSZÉ
079	MESTERMUNKA
080	A kapcsolat.
082	A koncepció.
084	A mestermunka kapcsolata a disszertáció témájával.
085	A mestermunka fogadtatása, tanulságok, tapasztalatok.
088	Mestermunka - fotóösszé
103	FORRÁSOK JEGYZÉKE
104	KÉPEK JEGYZÉKE
107	ABSTRACT (EN)
108	THESISSES (EN)
110	FÜGGELÉKEK
111	Nyilatkozat
112	Szakmai önéletrajz
114	Publikációk
115	Alkotások
117	Pályázatok

A disszertáció egy korábbi, hasonló című kutatás és az abból készült tanulmány¹ szerves folytatásának tekinthető, amely a disszertációhoz kapcsolódó Mestermunka helyszínén, a Maros megyei Mikházán (Erdélyben) vizsgálta a határok lenyomatainak különböző téri és társadalmi értelmezési tartományait.

Ez a dolgozat egyszerre tágítja ki ennek a témának a tartalmi hátterét, illetve egy másik, közeli, hozzám személyesen is szorosan kötődő helyszínen igazolom ennek a tágabb és általánosabb háttér-kutatásnak az eredményeit. Az ehhez kiválasztott három budapesti határhelyzet: a történeti városhatárok, a pesti zsidónegyed és a főváros körül a második világháborúban húzódó erődrendszer nagyon eltérő téri és időbeli léptéket jelenít meg.

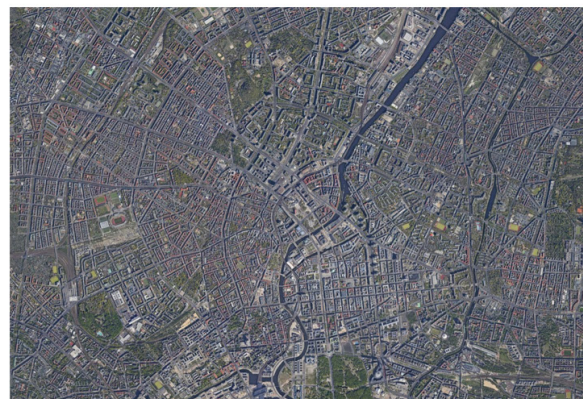
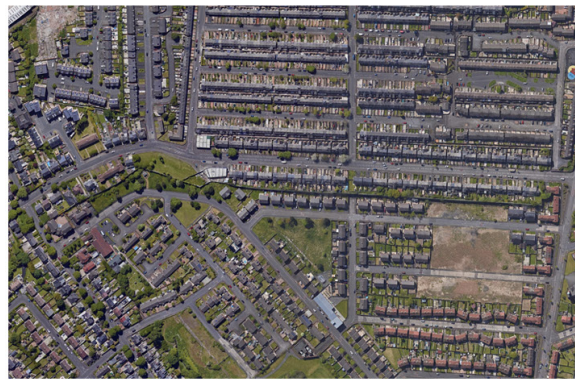
A három esettanulmány felépítése egy tartalmi hármasságon nyugszik, amely a kutatás során az esettanulmányok leírására létrehozott "összefüggés mátrix" hármasságából következik. A mátrix alapján a határnyomatok fizikai dimenziói (jelenség) és a hozzájuk köthető társadalmi narratívák (jelentés) között az idő teremt kapcsolatot. Az esettanulmányokat így történeti kontextusuk felvázolása mellett városszöveti, térbeli megjelenésükön keresztül, illetve a határnyomat kortárs olvasatait vizsgálva írom le.

Az értekezés utolsó részében, az összegzés során újra visszakötünk a kiindulási ponthoz, a korábbi dolgozat egykori tanulságai összekapcsolódnak a jelenlegi munka eredményeivel, illetve a Mestermunka ennek az összegző fejezetnek a szerves részeként, a három határ mellett mintegy negyedik esettanulmányként megjelenő záró fejezet kortárs olvasataként is értelmezhető.

1

*Határnyomatok.
Erővonalak emlékképeinek vizsgálata
térben és időben a Maros megyei
Mikházán.
in: BUN, Z. – SZABÓ, L. 2020.
pp. 274-287*

008

002

A dolgozatom elsődleges motivációja személyes érdeklődésemből fakad. Tipikus közép európai, több nemzetiségű gyökerekkel rendelkező emberként mindig is rendkívül erősen hatott rám a régió sokszínűsége – ennek minden szépségével és ellentmondásával együtt. Azonban ezek között is kiemelkedő érdeklődéssel fordulok a határok kérdése felé.

Ez egyrészt a térképek iránt egészen korán kialakult lelkesedésemből fakad, másrészt abból az - elmúlt évek szakmai és személyes tapasztalataim is alapuló - egyre tudatosabb szemléletmódból, ahogyan a körülöttünk felépülő épített, táji és társadalmi környezetet igyekszem értelmezni és vizsgálni. Figyelemre méltónak találok azokat az összefüggéseket (és sokszor ellentmondásokat) ahogyan a fizikai és társadalmi környezetünk viszonyul egymáshoz. Ezeknek a komplex és néha nehezen felfejthető viszonyrendszereknek szinte kimeríthetetlen számú példája vesz minket körül itt a Kárpát-medencében. Az említhető példák között is kiemelkedik a számtalanszor át- és újra rajzolt határok komplex együttese, melyek köré e dolgozat központi kérdéseit és mondanivalóját is építem. A határ ugyanis több pusztán egy térképészeti eszköznél, életünket és környezetünket egyszerre számtalan dimenzióban befolyásolja és jelenlétének földrajzi, társadalmi lenyomatai hosszú időn át képesek hatással lenni ránk.

A dolgozat szándéka elsősorban nem a határ szerteágazó és komplex (egyébként sokak által sokféleképpen magyarázott) fogalomkörének újabb, pontosabb vagy mindenre kiterjedően „igaz” definiálása. Sokkal inkább egy olyan sajátos értelmezési tartomány bemutatása, ami elsősorban személyes tapasztalataimból és a tágabban vett régióknak egyedi helyzetének tapasztalataiból épül fel. A központi és perifériális helyzet, az ütközőterület és az „olvasztótégely” állandóan jelenlévő kettősségeinek dilemmája nem csak a Kárpát Medence kapcsán előkerülő szinte örök toposz: épp úgy a határ, mint elvont, absztrakt hely sajátos tulajdonságaiként is érthetjük őket. Ha ezt az összehasonlítást tekintem a dolgozatom kiindulópontjának, akkor úgy is fogalmazhatnék: a határok, mint sajátos helyek megértése számomra a saját, közös Kárpát-medencei környezetünk különleges összefüggéseinek megismerését és megértését is jelenti.

Ez a dolgozat ennek a megismerési és megértési folyamatnak egy kiemelt állomása, egy olyan összegzés, amiben eddigi tapasztalataimat és tudásomat strukturálva, konkrét példákat is felhasználva és bemutatva kívánom közreadni.

A HATÁRFOGALOM RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Határ¹:

1. (rends. birtokos személyranggal) Általában két szomszédos (föld)területet elválasztó rész, sáv; amely szempontból egységet alkotó terület széle, szegélye.
2. Az a terület (ország, földrajzi alakulat), ameddig vmely terület, földrajzi egység, ország (ki)terjed.
5. (átvitt értelemben) Két v. több dolog (jellege) közt meglevő választóvonal.
6. Vmely falut, várost körülvevő, hozzá tartozó, rendsz. megművelt gazdasági (föld)terület, vidék.

A fenti definíció a magyar nyelv értelmező kéziszótárából származik. Meglehetősen száraz, szűkszavú és jól érezhetően igen reduktív leírása egy végtelenül gazdag és komplex fogalomnak. Azonban egy nagyon fontos dolog ebből a leírásból is kitérünk: mégpedig az, hogy a határ nem csak értelmezési tartományait, de fizikai kiterjedését tekintve is egy többdimenziós jelenség. Ennek tisztázása azért fontos, mert a dolgozat alapvető állításai következnek abból, hogy a határ nem csupán egy térképeken megjelenő grafikai elem, hanem egy jelentős hordozni, megtartani és közvetíteni is képes, téri- vagy épített fizikai dimenziókkal rendelkező összetett struktúra, amely önálló és önmagára jellemző karakterrel bír.

Maga a határ, mint önálló entitás vizsgálata az utóbbi évtizedekben kapott komoly figyelmet különböző tudományterületeken. Angol nyelven saját terminus is létezik rá: *border studies*² néven tartják nyilván. Ez a fiatal – nevezzük így: tudományág – elsősorban társadalomtudományi szempontok alapján vizsgálja a határokat, hozzájuk kapcsolódó szociális jelenségeket, különös tekintettel a migrációra, mint a 21. század első évtizedeinek egyik legexponáltabb társadalmi és politikai kihívására. Határozottan célokom azonban, hogy a saját dolgozatomat elsősorban ne ezen a területen próbáljam meg elhelyezni vagy értelmezni. Bár a határokkal foglalkozó tudományos közeg jellemzően minden platformon igyekszik interdiszciplináris lenni³, mégis ebben a közegben az építészek látszólag meglehetősen alulreprezentáltak. Több, mint két év kutatómunka után⁴ arra a megállapításra jutottam, hogy a téma nemzetközi reprezentánsai között alapvetően két jól elkülöníthető megközelítésmód rajzolódik ki. Az egyik „irányzat” merőben teoretikus, a vizsgálat tárgyát hangsúlyosan a határokon vagy a határok által kirajzolódó társadalmi kérdések tanulmányozása jelenti. A kutatók számára ebben az esetben a határ valójában csupán egy médium. Jellegénél fogva felerősít és határozottabban megmutat bizonyos szociális jelenségeket (ilyenek jellemzően a különböző társadalmi egyenlőtlenségek, szegregációs problémák, az állami szuverenitás és a hatalomgyakorlás problémái stb.), azonban maga a határ itt

¹A magyar nyelv értelmező kéziszótára szerinti definíciók.

²A tudományág „alapítójának” a francia geográfust, Anne-Laure Amilhat Szary-t tartják

³Pl. a 2011-ben alapított és azóta is a témában az egyik legjelentősebb think-tanknak tartott antiAtlas of Borders (lásd: <https://www.antiatlas.net/anti-atlas-of-borders/>) alapítói és munkatársai között számtalan tudományterület és művészeti ág képviselője is megtalálható.

⁴A témával aktívan korábban a Határlenyomatok című dolgozat (in: BUN, Z. – SZABÓ, L. 2020, pp. 274-287) kapcsán kezdtem el foglalkozni 2019-ben.

Out.of.the.blue.map
February 18, 2020
An itinerant curatorial research program Out.of.the.blue.map is a context-sensitive, itinerant curatorial research program exploring the notion of permanent liminality within ...

Entre, A Circus Heterography

November 28, 2019
A project by Joana Moll, 2019 The Hidden Life of an Amazon User reveals the hidden economic and environmental costs ...

antiAtlas Journal #02, Fictions at the Border, 2017
October 25, 2018
Directed by Jean Cristofol, Cécilie Parizot and Anne-Laure Amihai Szalay The second issue apprehends fiction as a strategy that tends, ...

Chronicles at the Border
June 21, 2019
Chroniques à la frontière (Chronicles at the border) is a 30 minutes solo performance, a theatrical and juggling ticket, a ...

[03] Képernyőfotó az antiAtlas of borders honlapjáról. A képek és témák változatossága jól látható, az esszék, cikkek, kutatások azonban hangsúlyosan szociológiai-politikai jellegű probléma megközelítést alkalmaznak. (<https://www.antiatlas.net/news/> utolsó elérés: 2022.05.29.)

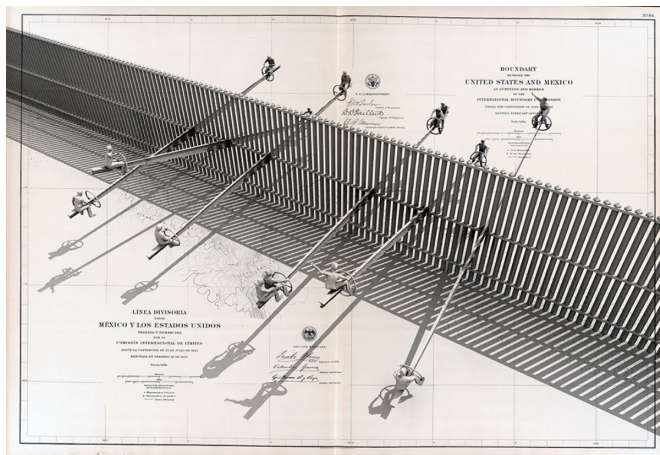
csak egyfajta katalizátor szerepet tölt be egy nagyobb narratíva jobb megjeleníthetősége érdekében.⁵ Természetesen ezek a tanulmányok és kutatások sem nélkülöznek bizonyos fajta téri – táji – földrajzi kontextust, mégis kijelenthetjük, hogy nem ezek állnak elsősorban a vizsgálatok középpontjában.

A másik, jól definiálható „irányzat” számára a vizsgálat tárgya elsősorban a határ maga. A határra húzott fal, kerítés, az azzal szorosan összefüggő emberi interakciók fizikailag is megjelenő lenyomatai képezik kutatás fókuszát. Sok esetben egyébként ezek a kutatások sokkal inkább projektalapúak, míg máskor konkrét képzőművészeti akciók kötődnek hozzájuk, nem egyszer pedig kifejezetten ezeknek a sajátos helyeknek a táji- vagy építészeti esztétikájával foglalkoznak.⁶ Ezeknek a projekteknek a kontextusa természetesen nem értelmezhető a hozzájuk kapcsolódó társadalmi kérdések megfelelő feltárása nélkül, mert ez mindenképpen öncélú eredményre vezetne, azonban egyértelműen nem tartoznak a hagyományos értelemben vett társadalomtudományi kutatások közé sem.

A jelen dolgozatot a feldolgozott esettanulmányok és a vizsgálati szempontok alapvetően inkább a határ fizikai jelenségével foglalkozó kutatásokhoz kötik. Azonban a következő fejezetben kísérletet teszek összefüggésbe hozni a disszertációhoz kapcsolódó kutatás során meghatározott alapvető társadalmi jelentés kategóriákat és alapvető fizikai megjelenéseket. A határok karakterét leíró e két kategória mellett azonban még hiányzott egy harmadik változó, amely közöttük kapcsolatot teremt: ez a harmadik karakter formáló tényező pedig az idő.

⁵A teljesség igénye nélkül néhány irodalmi példa:
SCHIMANSKI, J. – WOLFE, S. F. (szerk.) Border Aesthetics; CALAME, J. – CHARLESWORTH, E. (szerk.) Divided Cities; CANOVAS BLANCO, L. A. – GALÁN, I. G. – MINGUEZ CARRASCO, C. – NAVARRETE LLOPIS, A. – OTERO VEZIER, M. (szerk.) After Belonging

⁶Szintén a teljesség igénye nélkül néhány áttekintő forrás:
RAEL, R. Borderwall as Architecture; BILBAO, T. – GREENBERG, N. – GOSH, A. S. (szerk.) Two sides of the Border; BIRTHLER, M. – KRÜCKEBERG, L. – PUTZ, W. – WILLEMEIT, T. (szerk.) Unbuilding walls

[04] A Borderwall as architecture talán legikonikusabb projektje a könyv 106-107. oldalán és [05] a Ronald Rael és Virginai Sanfratello által tervezett libikóka a valóságban. (Forrása: <https://www.creativeboom.com/inspiration/see-saw-at-the-border-wall-between-the-usa-and-mexico-named-best-design-of-2020/> utolsó elérés: 2022.05.29.)

JELENSÉG-JELENTÉS-IDŐ

1. Tézis

A határ és lenyomata karakterét három tulajdonság mentén: fizikai megjelenéssel, jelentéssel és időbeliséggel lehet jellemezni. A határ mentén kialakuló téri- vagy épített jelenségek egyértelműen utalnak a határ létrehozásának okára és körülményeire, ezekhez a jelenségekhez pedig az idő függvényében változó, de a lenyomatból visszafejthető jelentések kapcsolódnak.

A világ különböző pontjairól gyűjtött esettanulmányok elemzéséből kiolvashatóak bizonyos közös mintázatok, amelyeket alapvetően a jelentés-jelenség-idő hármásával lehet jellemezni. Ezek a mintázatok abban mutatnak egyezést, hogy a jól felismerhető, táji- vagy településszövetbe ágyazódott épített- vagy téri struktúrákhoz (jelenségekhez) kapcsolódó társadalmi viszonyulást (jelentést) vizsgálva megállapítható a határ vagy határ-nyomat adott időben értelmezett karaktere. Ez a karakter nem csak jelenidőben értelmezhető, hiszen a korábbi időszakokban érvényes eltérő jelentések más-más, de jellegzetes és maradandó nyomot hagynak a határ vagy lenyomata mentén kialakult jelenségekben.

A határ társadalmi jelentései.

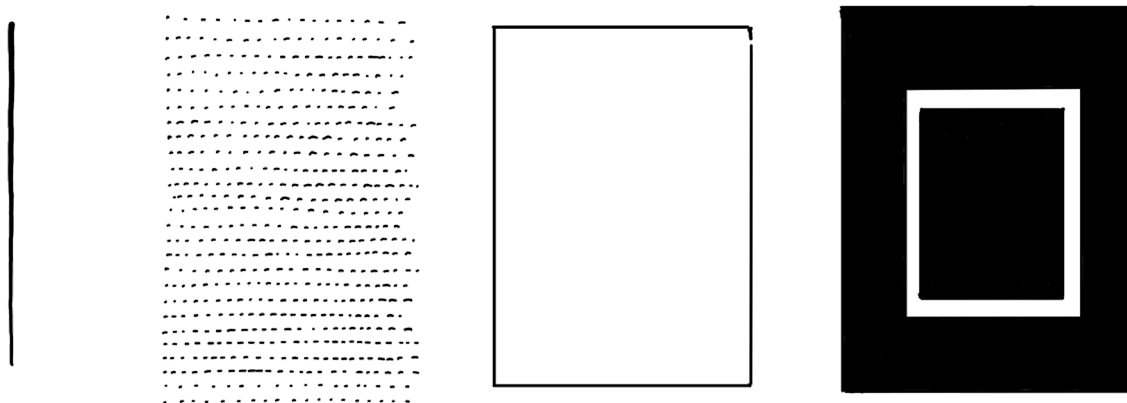
A határok társadalmi jelentésével foglalkozni egy másik tudományterület művelőjeként ingoványos terep. Ahogy a dolgozat elején is írtam, nem céloim a téma ilyen irányú olvasatát a kutatásom középpontjába állítani, legfőképpen azért nem, mert ehhez nem rendelkezem a megfelelő eszközökkel. Ennek ellenére nem lehet megkerülni a társadalom határhoz fűződő viszonyrendszerének legalább bizonyos mértékű vizsgálatát, hiszen a vizsgált téri- és térhasználati kérdések kontextusa másképpen biztosan nem értelmezhető. Ezért igyekeztem egy olyan objektívnek tekinthető rendszert felállítani, amelynek fogódzói ismerős kereteken belül maradhatnak. Ezek a kereteken belül az tűnt jó megoldásnak, ha a határ jelenben észlelhető karaktere alapján egyfajta *értékkataszter* alapú besorolást hozok létre, melynek alapötletét Alois Riegl „*A modern műemlékkultusz lényege és kialakulása*” című tanulmányában meghatározott művészettörténeti érték kategóriák adták. Riegl rendszeréből nem is feltétlenül a konkrét kategóriák jelentettek számomra előképet, hanem sokkal inkább a kategóriák kialakításának gesztusa. Riegl azt próbálta megfejteni és empirikus alapon leírható és később tudományos vagy más célra egyértelműen hivatkozható kategóriákban megállapítani, ahogyan a társadalom számára a műemlék, ez a korábban nem (vagy nem tudatosan) használt kategória értéket képvisel.⁷ Esetemben ezt a riegli-*i* „érték” fogalmat inkább *jelentésként* határozom meg. A *jelentés* a határ társadalom számára betöltött szerepét reprezentálja, amit a dolgozat számára a kutatásaim alapján a következő négy általános kategória fed le a legjobban: a *szükség*, az *adottság*, a *stigma* és a *mementó*.

A határ, mint jelenség.

A bennünket körülvevő épített és táji környezet mintázatai sokszor rejtett, nehezen érzékelhető jelentést hordoznak. Megismerésükkel és megértésükkel fejlődéstörténeteket, társadalmi és egyéni viszonyokat rekonstruálhatunk, végső soron pedig közelebb kerülhetünk a minket körülvevő világ evolutív szövetét rendező logika megértéséhez, és ezáltal egy környezetünkhöz fűződő tudatosabb viszonyhoz.

A határok megjelölésének gesztusa a korai civilizációk kialakulásától kezdve nem csupán önvédelmi kérdés. Elvontabb olvasatban tekinthetjük a közösség egyik primer önmeghatározási eszközének is. Anne-Laure Amilhat Szary francia földrajz- és társadalomtudós, a politikai földrajz szakértője, akit sokan a határokkal foglalkozó, önmagát egyre inkább önállóan tekintő *border studies* tudományág megteremtőjének is tekintenek, saját kutatásaira alapozva azt állítja, hogy a modern nyugati szemlélet a határokkal kapcsolatban a 17. századi abszolutista uralkodók és az ellenreformációban újra megerősödő katolikus egyház közös hatalmi stratégiájának és az akkori Európa alapvetően erősen hívő társadalmi berendezkedésének következménye.

⁷RIEGL, A. 1998. A múltbeli értékek (Erinnerungswert) között ismerteti a régiség érték (Alterswert), a történelmi érték (Historischer Wert) és a szándékos emlék értékének (Gewollter Erinnerungswert) fogalmát, míg a jelenérték (Gegenwartswert) fogalmán belül bevezeti a használati értéket (Gebrauchswert) és a művészeti értéket (Kunstwert) – ez utóbbin belül megkülönböztetve az újdonságértéket (Neuheitswert) és a viszonylagos művészeti értéket (Relativer Kunstwert).

[o6]Vonal, hely, építmény, lenyomat. A határok négy fizikai karaktere. Saját illusztráció.

Az uralkodó, aki Istentől származó hatalommal uralkodik és ezen a jogán minden teremtett élőlény és terület felett szabadon rendelkezik, bármikor kijelölhet egyes természeti képződményeket, azok által megjelölve birodalma határait, amelyek így „isteni” eredetűek, ezáltal megkérdőjelezhetetlenek.

Azonban Amilhat Szary megközelítése talán túlságosan egyoldalú, alapvetően politikai szemléletmódú – így bizonyos olvasatokat látszólag figyelmen kívül hagy. Ha a tényleges cselekvés felől közelítjük a kérdést, akkor a határ „meghúzása” a határ vonalának kijelölése az első és tényleges lépés egy határ létrehozása tekintetében. Az európai kultúrtörténetben pedig valószínűleg a legelső „történeti” határábrázolás Romulus és Remus jól ismert története. A legenda tanításának lényege egyértelmű: a határ szent és megsértése halálos következményekkel jár; még akkor is, ha az csupán egy *vonal* a porban. Ha Amilhat Szary teóriájával szemben elfogadjuk európai kultúránk határ-narratívájának alapjaként ezt a legendát, akkor ennek mentén megfogalmazhatjuk az archetipikus határ tulajdonságait is. Egyrészt emberi akarat hozza létre önmaga (illetve élettere) meghatározására és fizikai karakterétől függetlenül az átjárása mindenkor a létrehozójának engedélyéhez kötött, illetve, hogy a határ fizikai archetípusa „személytelen” egy egyszerű vonal csupán, amit a társadalmi akarat (konszenzus) szentesít. Úgy vélem, ez sokkal közelebb áll a modern nyugati kultúrában kialakult és ma is használatos határ-narratívához.

⁸ Amilhat Szary részletesen erről többek között a 2021-es Velencei Biennale svájci pavilonjának kiállításához készült kötetben vele készült interjúban is beszél. ARAGNO· F. – AYOUB, M. – LACAILLE, V. – SZCZEPSZKI, P. (szerk.) 2021.

A fizikailag „személytelen” archetípustól függetlenül azonban a korai civilizációktól kezdve komoly védelmi szempontok is szükségszerűen kapcsolódtak a határ fogalmához. A legegyszerűbb, ebből a szempontból szintén archetipikusnak tekinthető megoldást a természeti környezet határként való kijelölése jelentette. Ez a gesztus azért rendkívül fontos, mert egy újabb lépést jelent a határ, mint jelenség fizikai kereteinek meghatározásában. Innentől kezdve a határ már nem csak egy vonal, de lehet egy egészen nagy kiterjedésű terület is. A lényeg itt is az átjárás ellenőrizhetősége, azonban a léptékek okán a határ egy *helyé* válik. Egy folyó, egy mocsár, egy hegység vagy egy sivatag is betöltheti a határ szerepét. Ráadásul nem csak maga a határ válik ezáltal helyé, hanem kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk az átjárás helyeinek is. Ennek a *hely* koncepciónak szintén komoly, az antikvitásban gyökerező előzményei idézhetők. Ha a történetírásból keresünk forrást, akkor ismét az ókori Rómában találjuk az archetipikus példát, melynek szimbolikus, szent határát jelentő Rubicon folyót tekinthetjük a tudatosan kijelölt természeti határok legelső ábrázolásának. De szintén az antikvitásban könnyedén bukkanhatunk ennél gyakorlatiasabb előképekre is a Római Birodalom különleges, mai szemmel is irigylésre méltóan komplex és adaptív határvédelmi rendszerét, a Limest vizsgálva.⁹

[07] Részlet Abraham Ortelius (1527-1598, németalföldi térképész, az első modern atlasz megalkotója) 1572-ben készült Európa térképéből. A határok megjelenése még hozzávetőleges, leginkább a sokkal határozottabban ábrázolt nagyobb természeti formációkhoz igazodik. (forrás: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1572_Europa_Ortelius.jpg)

⁹ A természeti képződmények, hegyek, folyók, sivatagok adottságainak megfelelően tudatosan, különböző stratégiákat alkalmazva a római hadsereg valójában a modern határvédelmi stratégiák szinte mindegyikét felvonultatta.

Amennyiben az ismert és birtokolt terület határai nem jelölhetőek ki valamilyen jól érzékelhető természeti jelenség mentén, úgy (visszatérve a „vonalhúzás” gesztusához) szükségszerű, hogy a határt az ember a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel tegye ellenőrizhetővé. Ebben a pillanatban a létrehozott *építmény* anyagi és formai eszköztárát tekintve jellemzi azt az egyént, illetve közösséget-társadalmat, amely azt felépítette, így egyértelmű információt hordoz a létrejötté körülményeiről is. A határon létrehozott építmény azonban jellemzően olyan mértékű anyagi és emberi-erőforrás áldozatot követel, ami eleve meghatározza annak lehetséges legnagyobb léptékét – így alkalmazhatóságának körét is. Kétségtelen, hogy ennek a léptéknek a szélsőértékét a történeti korokból a Nagy Fal képviseli Kínában, azonban a nyugati antikvitásban is találunk rá példát Hadrianus skóciai fala képében. Kevésbé ismert, de a maga módján lenyűgöző, egyszersmind a mai napig számtalan megoldatlan kérdést tartogató rendszer a nagyrészt a mai Magyarország területén húzódó Csörsz árok (vagy Ördögárok)¹⁰.

[o8] A Csörsz árok védelmi rendszer elhelyezkedése (forrás: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/68/Limes4-hu.png>) és [o9] mai képe a délvideki Csúroq mellett. (forrás: KÁDÁR P.: Csörsz-kereső. A Földgömb 2019. szeptember-október. pp. 48-55)

¹⁰ Csörsz árok, vagy Csörsz árka, más elnevezésekben az Ördögárok, Ördögszántás vagy Kakasborázza az ókorban kiépített közel 1300 km hosszú védelmi vonal, mely az Alföldet keríti körbe. Gödöllő környékén indul kelet felé, majd Debrecen közelében élesen délnek fordulva fut egészen az Al-Dunáig. Keletkezése tisztázatlan, az elfogadott álláspont szerint a szarmaták építették római segítséggel, illetve közreműködéssel. KÁDÁR P.: Csörsz-kereső. A Földgömb 2019. szeptember-október. pp. 48-55

Az előző példák mellett azonban a későbbi esettanulmányokat megelőlegezve kiemelten szeretnék foglalkozni a városfalakkal, a városokat körülvevő, a városokon belül megjelenő egyedi karakterű határhelyzetekkel. A város ugyanis egy olyan különleges léptékű társadalmi formáció, amely már elég változatos és komplex, ugyanakkor mégis önmagában véve sajátosan homogén „érdek-közösség”, amely többrétegű sűrűsége okán élesen elkülönül a várost körbevevő „vidék” külvilágától, tehát léte eleve szükségszerűen mesterséges határhelyzetek sorát generálja.¹¹ A városi lét nem csak sajátos társadalmi helyzetet, hanem a történelem során

¹¹ MUMFORD, L. 1960.

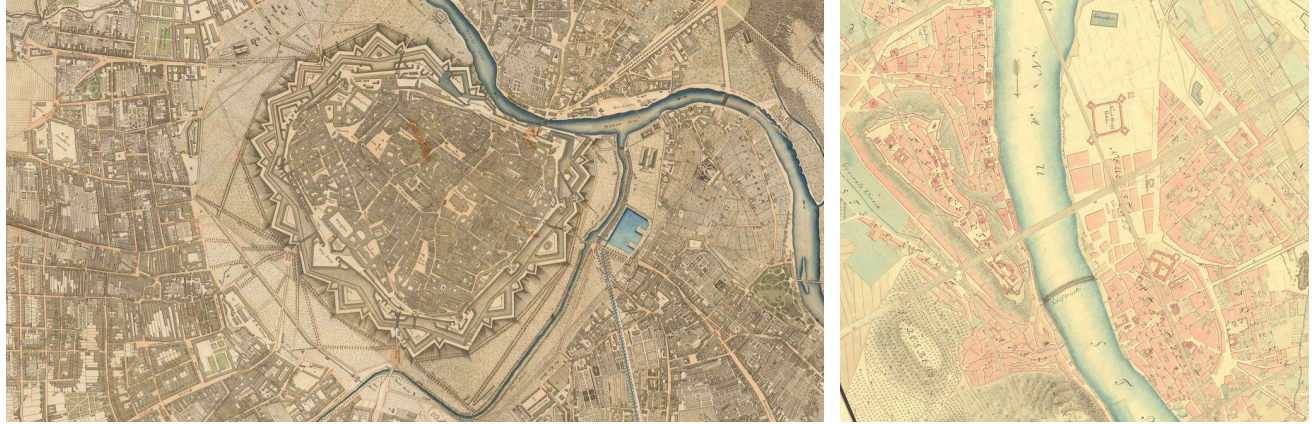
szinte mindig egyértelmű anyagi kiváltságokat is jelentett. A városfal a történelem hosszú során át a kollektív biztonság szimbólumává vált: ahogy Mumford is fogalmaz: „*valaki vagy bent volt, vagy kint... hozzánk tartozott, vagy nem tartozott hozzánk*”.¹² Szorosabban véve tehát a közösséget körbevevő fal (az építmény) azt az összetartó és összetartozó társadalmi rendszert¹³ jelenítette meg, amin belül szövetségesek, rajta kívül pedig az ellenséges külvilág található. Ez azért rendkívül fontos, mert a Római Birodalom szétesését követően az európai társadalom fejlődésének többé-kevésbé biztos pontjait épp a városi társadalmak összetartása jelentette. Ezeket a körülöttük gyakorta gyorsan változó államalakulatok ellenére is a fentebb említett egymásrautaltságból fakadó társadalmi védőháló viszonylag stabilan megtartotta.¹⁴ A város lakossága egymásra számíthatott, biztonságukat, vagyonukat és életüket sokszor csak a fal közös erővel fenntartott jelenléte szavatolta. Így „A fal”, vagy tágabban érve a határon létrehozott építmény kiemelt szerephez jutott a szervezett és prosperáló társadalom fenntartásában, sőt, annak egyfajta (néhol szinte szakrális) szimbólumává is vált. Ezek a falak hosszú időre, gyakran évszázadokra képesek voltak meghatározni egy-egy település méretét, sűrűségét, sőt szociális karakterét is. A folyamatosan változó városi társadalom és az önmaga köré vont „védőburok” közötti élesen jelentkező konfliktus először az 1800-as években kibontakozó nagy európai városrendezések kapcsán figyelhető meg.¹⁵ Ezt két okból fontos legalább érintőlegesen tárgyalni. Egyrészt mert az előző századforduló körül bekövetkezett társadalmi és kulturális változások a határokhoz való viszonyt is gyökeresen átformálták, másrészt mert ez volt az a pont, amikor a fal, vagyis a határt megjelenítő építmény vagy adminisztratív eszközök jelentése éppen az ellenkezőjévé fordult át. Az épített határ többé már nem a kollektív jólétet szimbolizáló stabil, erős és zártan összetartó városi társadalom sajátos önképének megjelenítője, hanem azzal épp ellentétesen: a dinamikus, szabadelvű, nyitott városi társadalom fejlődésének elsőszámú gátja lett. Az előzőek alapján elmondható, hogy a határ akár jeleséggként, akár jelentésként dinamikusan változik. Jóllehet, ennek sebessége lassúnak tűnik, évtizedes távlatban mégis látványos változásokat figyelhetünk meg, akár itt, a közép európai régióban az elmúlt 30 év viszonylatában. Először a Vasfüggöny leomlása, majd az Európai Unió csatlakozást követő határnyitások, végül legutóbb a migrációs válságra válaszul Magyarország déli határán felépített kerítés megjelenése. Az a közös mindegyikünkben, hogy a társadalom (illetve a társadalom vélt vagy valós igényeire reagálva a politika) akarattalosan változtatta meg egy-egy határ fizikai megjelenését, ezzel a hozzá kapcsolódó jelentést. Ezek a változások járhatnak egyes határszakaszok „láthatatlanná válásával” hosszabb távon akár teljes eltűnésével is. A láthatatlanná válást azért szükséges idézőjelbe tenni, mert nem biztos, hogy ami a mindennapi szemlélő számára rejtve van, más perspektívából ne lenne mégis jól látható. Ez a határok megjelenésének egy egészen sajátos dimenziója: a lenyomat. Meglehetősen komoly nehézségekbe ütközik a lenyomat, mint megjelenési forma egzakt meghatározása. Értelmezhetjük ugyanis az épített- és táji szövet (a jelenség), valamint a társadalmi viszonyulás (jelentés) összetett szűrőjén keresztül is, de a határnyomatok valódi természetét talán e két szűrő közös metszete lehet képes a leghitelesebben kirajzolni.

¹²MUMFORD, L. 1960. p. 54

¹³A Calame-Charlesworth: Divided Cities 2. fejezetében (Cities and Physical Segregation) a szerzők angolul a rendkívül szemléletes social fortress kifejezést használják ennek a sajátos, kifejezetten városi közösségekre jellemző társadalmi egymásrautaltságnak a leírására.

¹⁴CALAME, J. – CHARLESWORTH, E. 2017. p. 19

¹⁵Pf. Bécs esetében a fal által létrehozott városzöveti helyzetet a 19. századi városfejlesztés koncepcionálisan hasznosított eszköze lett, a város adottságként tekintett a belváros körül kialakult üres zárványterületre. Míg máshol Európában, vagy éppen Budapest esetében a városrendezés nem lehetőséget, csupán akadályt látott a helyzetben és a szükségtelemmé vált fal a város természetes növekedésének egyszerűen „áldozatává vált”: a pesti városfal szó szerint beépült a városba, más városok esetében a település körbe nőtte és a legtöbb helyen végül egyszerűen lebontották.

[10] Bécs, 1792. Még áll a belvárost körülvevő erődrendszer, amelyet azonban a város már körbe nőtt, a falak védőtávolságán kívül dinamikusabban fejlődik tovább. A falakat 65 évvel később, 1857-től kezdik el lebontani, hogy helyén kialakítsák a Ringet. (forrás: Arcanum)

[11] Buda-Pest, 1793. A térképen ugyan még látható az egykori városfal jelölése, helyenként még bizonyosan állnak annak egyes részei is, a fal nagy része azonban eddigre már spontán beépült a növekvő város szövetébe. (forrás: Arcanum)

A jelentés és a jelenség összefüggése: az idő.

A korábban felállított négy jelentés kategória sokszor látható összefüggést mutat az előző négy fizikai kategóriával is, azonban összefüggéseik egyáltalán nem kizárólagosak. Bármennyire is vonzó az az igény, hogy ezek között a kategóriák között tiszta kapcsolatokat állapítsak meg, a tapasztalat azt mutatja, hogy ez nem lehetséges. A kapcsolatok bonyolult mintázataiban azonban felfedezhetőek bizonyos szabályszerűségek és összefüggések, amiket kiemelt esettanulmányok vizsgálatával igazolni is tudunk. Az összefüggések kulcsa pedig ebben az esetben az a megállapítás, hogy az egyes határok szerepe a társadalom váltoásaival együtt változik, így a jelentés fogalma erősen *időhöz kötött*. Az időtényező ilyen hangsúlyos megjelenése és figyelembe vétele a dolgozat esetében több nyomasztó kérdés feloldását is lehetővé teszi. Miképpen emelhetőek be a vizsgálatba olyan helyek, amelyek vagy nagyon régen, vagy nagyon rövid ideig léteztek csak határként, azonban ezalatt a társadalomra gyakorolt hatásuk hosszútávon érezhető, egyszerre eredményezve akár több, egymásnak látszólag ellentmondó jelentést? Hasonló feloldást kínál az *idő*, mint sajátos szereplő értelmezése azokban a helyzetekben, amikor egyes csoportok merőben eltérő narratívákat építenek azonos határ-jelenségek magyarázatára.

Röviden összefoglalva, maga az idő, mint a határ önálló karakterformáló eleme jeleníti meg a kapcsolatot a határ, mint jelenség és a határ, mint jelentés különböző rétegei között.

<p>JELENSÉG</p> <p>vonal hely építmény lenyomat</p>	<p>IDŐ</p>	<p>JELENTÉS</p> <p>szükség adottság stigma mementó</p>
--	-------------------	---

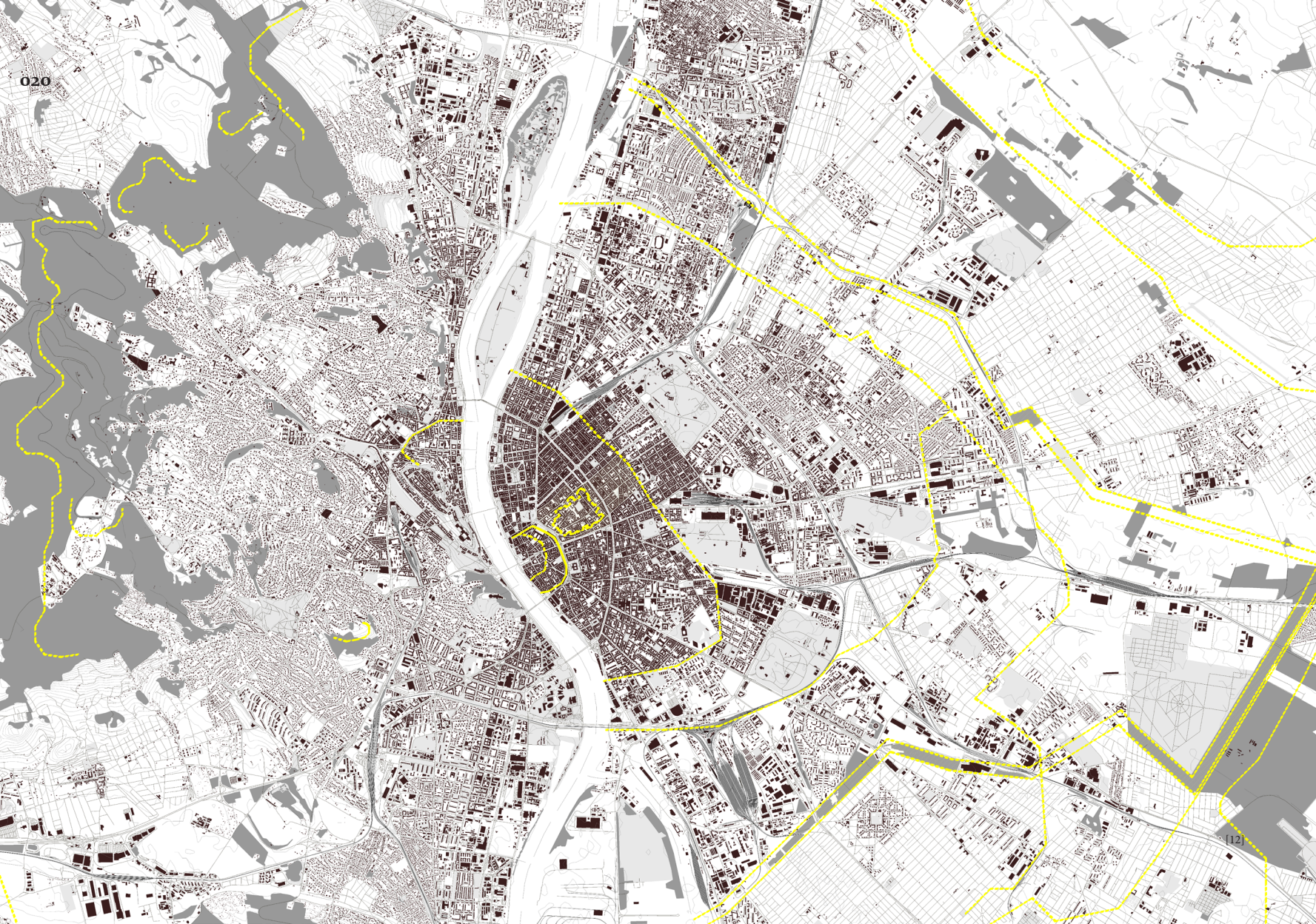
Az idő, mint kapcsolódási terület többféle, akár egyszerre létező összefüggést képes alkotni a jelenség és a jelentés különböző kategóriái között.

Az idő, mint kapcsolódási terület többféle, akár egyszerre létező összefüggést képes alkotni a jelenség és a jelentés különböző kategóriái között.

Számtalan kínálkozó lehetőség közül a fenti összefüggések személtetésére szánt esettanulmányokat végül mind budapesti helyszínek közül választottam ki. Erre alapvetően két indokkal tudnék magyarázatot adni.

Egyrészt a városhoz fűződő személyes kötődés és az ebből fakadó sokkal mélyebb és alaposabb ismeret nagyban hozzájárul a vizsgálat hitelességéhez. Másrésztől a város egy olyan helyében és helyzetében is állandó entitás, amiben az eltérő fejlődési szakaszok jól érzékelhetően építették fel a ma vizsgálható szövet egészét.

Ha egy laboratóriumi vizsgálat analógiájával akarnék élni, azt mondhatom: a vizsgálat néhány, kulcsfontosságú körülménye minden minta esetében azonos, tehát az eredmények összehasonlíthatóak egymással.

HÁROM BUDAPESTI ESET

Kizárólag budapesti esettanulmányok kiválasztása a kutatás kezdeti szakaszában nem volt kézenfekvő döntés. Szinte magától értetődő, hogy a város történelme és sajátos adottságai révén releváns példák sokaságát tartogatja, azonban korábban éppen a relevancia mértéke nem látszott elég világosan. A vírushelyzet okozta korlátozott mozgás azonban lehetetlenné tette, hogy a korábban esettanulmányul választott, gyakran külföldi helyszínek akár egy részét személyesen is fel tudjam térképezni. Így döntöttem végül amellet, hogy korábban felállított, mindeddig hipotézisként megfogalmazott kategóriákat budapesti helyszínek segítségével tesztelem. Bár a fővárost vizsgálva kínálkozó esettanulmányok sora tárul fel, végül mégis három, karakterében, időbeliségében és léptékében is nagyon eltérő határt választottam esettanulmányul. Közös mindegyikben, hogy történetileg jól körülírható, fizikailag érzékelhetően megjelenő és társadalmi viszonyulás szempontjából is jól detektálható határokról van szó. A három határ: a pesti középkori városfal, a pesti zsidónegyed és Budapest második világháborús erődítései. Meglátásom szerint ezek a példák alkalmasak arra, hogy segítségükkel a határ, mint fogalom előző fejezetekben taglalt összetettségét és változatos fizikai és társadalmi lenyomatait és összefüggéseit bemutassam. A dolgozat azonban valójában nem ezen a három lábon áll csupán. A „plusz egy láb” a dolgozathoz szorosan kötődő, tulajdonképpen annak előzményeül szolgáló korábbi kutatás¹⁶ visszaemelése a Mestermunka segítségével. Ez szándékaim szerint igazolja, hogy a dolgozatban elsősorban Budapestre kidolgozott vizsgálati és értelmezési „módszer” tágabb környezetben, változatos lépték mellett is alkalmazható a határok táji és társadalmi lenyomatainak vizsgálata során. Az esettanulmányok elemzése hármas struktúrát követ. Ez a hármas tagolódás követi a korábban felállított „mátrix” jelenség-jelentés-idő elvi hármasságát. A kiválasztott határ helyzeteket történeti szempontból, a városszövetben kirajzolódó fizikai, és a társadalmi emlékezetben megjelenő, de kortárs közegben értelmezett lenyomatuk szerint vizsgálom.

¹⁶ A hasonló című, Határnyomatok: „Erővonalak” emlékképeinek vizsgálata térben és időben a Maros megyei Mikházán tanulmány 2019-2020 között készült a 2013 óta változó intenzitással folyó mikházi terepmunkák során összegyűlt tapasztalatok és benyomások összefüggéseként. Nyomtatásban megjelent: BUN, Z. – SZABÓ, L. (szerk.) 2020.

Buda, Pest és Budapest határai.

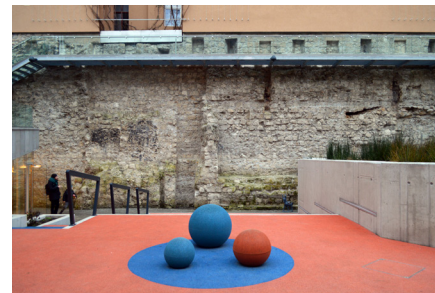
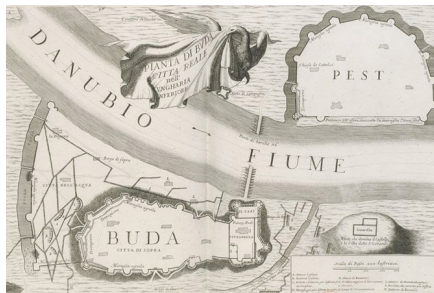
A *vonat*, mint a határ archetípusának leírásában azt a megállapítást tettem, hogy az egyén vagy közösség egyik legalapvetőbb tette a saját élettere határainak megjelölése és e határok betartása, betartatása. Legyen ez a megjelölés bármilyen egyszerű, jelentősége, hatása nem elhanyagolható. Elég, ha csupán a telekre, mint a legkisebb „látható” területi egységre gondolunk. A magántelkek határainak fizikai megjelenései önmagukban is rendkívüli kifejezőerővel bírnak. Rengeteg információval szolgálnak az azt létrehozó, azt fenntartó egyén (egyének) anyagi, társadalmi, kulturális körülményeiről. Bár a dolgozat fókuszában egészen más léptékű jelenségek állnak, a lépték ellenére ezek a jelenségek egymással szinte azonos módon értelmezhetőek. A település határát ugyan azok a praktikus (védelmi) és szellemi (identitásbéli) szempontok szerint alakítja a település közössége, ahogyan az egyén vagy a család az általa birtokolt földterület határait védi és megjelöli.

Kijelölésének módja szerint a *szükségből* létrehozott határ elsősorban egy öndefiníciós igény eredménye, ami akár egyéni akár városi léptékű, a közösség egészének érdekét szolgálja és így általában egyöntetű társadalmi konszenzus övezi. Éppen ez a társadalmi konszenzus az, ami egyébként azt sem teszi feltétlenül szükségessé, hogy a határt mindenképpen fizikai akadályokkal kelljen megerősíteni. Mindazokban az esetekben azonban, amikor ez a konszenzus sérül, vagy fenntartása nem (vagy csak nehezen) szavatolható, akkor válik szükségessé a határ vonalának átjárási pontjait különböző eszközökkel kontrollálni. Így elmondható, hogy az alapvetően közösségi konszenzussal létrehozott és fenntartott határvonalak mentén megjelenő fizikai akadályok léptéke, mennyisége és mértéke szemlélteti a határt létrehozó közösség és a környezete között kialakult viszonyt.

[13] Buda és Pest erődítéseinek helyszínrajza 1689-ben Vincenzo Maria Coronelli metszetén. (Forrás: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55006153j.r=buda.langEN>)

[14] Buda és Pest falai és a Liniengraben vonala a mai városzövetet viszonyában. (Saját illusztráció)

[15] A Bástya Park játszótér, a háttérben a pesti városfal egyik épen maradt szakasza a Vámház körül házainak tűzfalába építve. (Fényképezte: Sági Gergely)

2. Tézis

A határ lenyomata azután is felismerhető marad egy települési vagy táji szövetben, miután a határ eredeti rendeltetése megszűnik és ezzel együtt a határ karaktere átforgalmódik. A határ lenyomat téri-, strukturális- vagy használati karaktere egyértelműen utal a határ létrehozásának okára és céljára és ezzel együtt a határ létrejöttékor jellemző karakterére.

A mai budapesti városszövetet (akár a legkisebb telekosztást, akár a város nagyobb struktúráit, különböző tér- és területhasználati karaktereit) vizsgálva megállapítható, hogy a város történelmi határvonalai ma is jól látható nyomot hagytak a település szövetében. Az egykori határok a mai városszövetben nem csak fizikailag, de társadalmilag is meghatározóan jelen vannak, így ezeket egyesével és ezek összeségét is a budapesti történelmi határok máig ható lenyomatainak tekinthetjük. Ezeket a lenyomatokat vizsgálva pedig a mai napig megállapítható és visszafejthető az egykori határok karaktere, ezen keresztül pedig létrehozásuk oka és célja, tágabban pedig a város történelme.

¹⁷Elég csak arra gondolni, hogy az első állandó híd megépülte után is még majdnem két évtizedig két, egymástól független, szinten minden karakterében különböző, bár szoros szimbiózisban élő önálló város fejlődött a folyó két partján, és Budapest a mai napig őrzi ezt a „kétarcúságát”.

¹⁸Ez a következtetés azonban korántsem volt egyértelmű. A disszertáció írás legutolsó szakaszában vált csak világossá, hogy a kutatás kezdeti hipotézisével ellentétben a Duna nem illeszthető a többivel összevethető kategóriaként a budapesti esettanulmányok sorába, így végül a teljes elhagyása mellett döntöttem.

¹⁹A mai főváros területén az első fallal (vagy legalábbis sáncokkal, földművekkel) övezett és többszörösen megerősített település a Gellért hegyen állt és már a neolitikumban is lakott volt. A rómaiak alatt Aquincum polgár- és katonavárosai azonban egészen más helyszínen, a mai Óbuda területén épültek ki. A rómaiak teljesen eltérő harcászati-védelmi stratégiái, másrészt az általuk alapított települések jellege és karaktere, harmadrészt a rendelkezésükre álló technikai és anyagi lehetőségek együtt indokolták, hogy az újonnan alapított városok teljesen más helyzetbe és más környezeti kontextusba kerüljenek.

A városszerkezet kialakulása és fejlődése alapvetően és legtöbbször egy békés és természetes folyamat eredménye. A külső határok mai napig kirajzolódó vonalai békés határoknak tekintendők, még akkor is, ha a város történelme során többször háborús események szinterei is voltak. A késői városeyesítés és a város történelme következtében ma több, időben és pozícióban is eltérő, néha egymással átfedésben megjelenő határvonalról beszélhetünk. Röviden említést kell tenni egy Budapesten nagyon hangsúlyosan megjelenő, de nagyon eltérő karakterű történelmi határról, a Dunáról is. A folyó tulajdonképpen a fővároson keresztül húzódó legrégibb és legjelentősebb határvonal, amely Római Birodalom alatt tényleges államhatárként, de a 19. század közepéig pusztán nehezen átjárható természetes határvonalaként alapvetően határozta meg és határozza meg a mai napig a város karakterét.¹⁷ Ennek ellenére mégsem tekinthetjük a dolgozat struktúrája szempontjából releváns városi határnak, ugyanis a mai főváros fejlődésének egyik történelmi kulcskérdését éppen a folyó jelentette határ felszámolásának állandó vágya adta. Ebből a szempontból tehát a Duna Budapesten a dolgozat elején definiált értelmezési tartományba határként nem esik bele, ezért ilyen aspektusból nem vizsgálom.¹⁸ Bár történelmi szempontból nem jelentéktelen az előzmények ismerete¹⁹, az első, valóban a mai napig érzékelhető réteg a középkori Buda és Pest városfalainak rendszere. A római városok érdekes módon nem váltak a később kialakuló új város természetes magjává, a rómaiak távozása utána a városok kiürültek, elnéptelenedtek, a később betelepülők már nem lakták be azokat újra. A katonaváros körül ugyan jelentős középkori település épült ki, azonban ez sem elsősorban az egykori katonaváros reprezentatív épületmaradványait, vagy településszövetét használta, hanem – a nyugati példáktól merőben eltérő módon – még az egykori városfalon kívülre is költözött. A tatárdúlás és török háborúk Óbuda, Buda és Pest városainak fejlődését többször is megakasztották. A környező, hasonló városokhoz (pl. Bécs, Prága, Krakkó) képest a három település fejlődése közel sem volt

egyenletes, ami a városszöveten is jól látható nyomokat hagyott. Pest esetében például a város mindkét középkori falának lenyomata detektálható, jólehet a városszövetben és a városhasználók tudatában sokkal inkább a második, egészen a kora 19. századig fennálló városfal él élénkebben. Buda esetében a korábbi fallal övezett városrész területe a középkorban is kevesebbet változott, a város 1686-os visszafoglalása után pedig a városfal fokozatosan elveszítette jelentőségét, a későbbi erődítések már csak a Várhegyet érintették. Budán a Vízivárost északról övező egyetlen jelentős városfalat Pest-Buda-Óbuda egyesített várostérképe 1793-ban még ábrázolja, azonban a következő, 1810-ben kiadott hasonló térképen már nyomvonalként sem szerepel. Pesten az egyre jelentéktelenebb szerepet betöltő falat a város spontán körbe nőtte. Amikor Anton Erhard Martinelli 1727-ben elkészíti a pesti invalidusház (ma a Fővárosi Önkormányzat épülete) terveit, már egyáltalán nem is veszi figyelembe a városfalat – ennek ellenére éppen a városfal megléte miatt maradt az épület „csonkán”. A pesti városfal tervszerű bontása többször is felmerült, végül mégis spontán folyamatok vezettek az eltűnéséhez. A 19. század elején még az akkori *Landstrasse* (a majdani Kis körút) házáinak hátsó udvarában folyamatosan látható volt, Hild János 1805-ben készült szabályozási tervében csupán egyszerű telekhatárként jelenik meg.²⁰

[16] Pest belvárosa műholdképen és az egykori városfalak nyomvonalai a beépítésben kiemelve. [17] A város szövete jól láthatóan kirajzolja a város egykori határait.
(Forrás: Google Earth, saját illusztráció)

²⁰PREISICH, G. 1960. pp. 130-131

[18] Pest 1785-ös kataszteri térképe - részlet a mai Kálvin tér környékéről. A rajzon jól látszik a még álló Kecskeméti Kapu és a két oldalról beépült, de még álló városfal. (Forrás: Arcanum Maps)

Pest és később Budapest történeti határai közül még három jól azonosíthatóan és karakteresen megjelenő határ jelenséggel kell legalább érintőlegesen foglalkozni, mert a disszertáció szempontjából fontos összefüggéseket mutatnak meg. Az egyik a Pest város külső földbirtokain, de a város külső határán belül a 18. század második felében kialakított *Liniengraben*. Fontos kiemelni, hogy a városfalak a középkorban sem jelentették szükségszerűen egy-egy település közigazgatási területének határát, gyakran azok sokkal távolabb húzódtak és a közbe eső földek, mezőgazdasági területek is a város tulajdonát képezték. Ezen a területen húzódtak és árkok láncolatából álló új védmű, aminek az átjárási pontjai egyszerre voltak vámszedő állomások, de szükség esetén (mint az 1772-es pestis járvány időszaka is volt²¹) karanténként is működtek, hogy a város lakott területére senki ne léphessen ellenőrizetlenül. Ez a védmű a mai Haller utca – Orczy út – Fiumei út – Rottenbiller utca – Felső Erdősor vonalán, majd a mai Köröndtől szabálytalan vonalvezetéssel a Lehel tér felé futott, azon túl pedig a mai Újlipótváros helyén, az akkoriban még mocsaras területen ért véget. Bár a *Liniengraben* 1869-'71 között végleg felszámolták, azonban Pest, majd később az egyesített főváros vámhatáraként megmaradt. Ennek az alapvetően adminisztratív, tehát „*fizikailag személytelen*” határnak a valódi jelentőséget a városszövet felépítését vizsgálva érthetjük meg. A város új iparterületei ugyanis mindig az aktuális vámhatár külső oldalán helyezkedtek el: az 1874-'76. közötti határmódosítás előtt alapított üzemek a korábbi, *Liniengraben*hez igazodó vámhatár külső oldalán települtek le, majd ezt követően a későbbi évtizedek üzemi területei és a hozzájuk kapcsolódó városrészek is hasonlóan alakultak ki. Ezek a speciális területek később és egészen a mai napig meghatározzák a város szerkezetét, társadalmi felépítését és használatát. 1933-tól a vámhatár megegyezett a város közigazgatási határával, majd 1950. január 1-én, „Nagy Budapest”²² létrehozásával a városi vám intézménye véglegesen megszűnt.²³

²¹ A legfrissebb események tükrében ismét felmerült lezárásokra, utazási korlátozásokra, egész települések és régiók karantén alá helyezésére gondolva érdekes kérdés, hogy egy város fizikailag kijelölt és kontrollált határvonala a 21. században újra létrejöhet-e?

²² Preisch Gábor 1949. április 5-én nyújtotta be „Nagy-Budapest határai” c. előterjesztését. (Bővebben: [https://bparchiv.hu/hirek/70-eve-jott-letre-nagy-budapest-utolsok-elérés: 2022.03.27.\)](https://bparchiv.hu/hirek/70-eve-jott-letre-nagy-budapest-utolsok-elérés: 2022.03.27.))

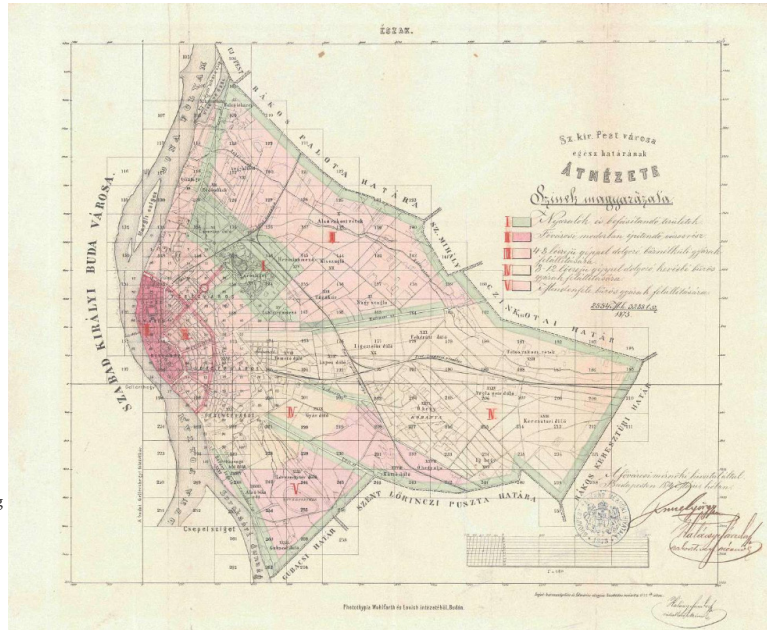
²³ Valójában a korábban a városi vám és fogyasztási adó szedésének jogkörét már 1949-től kezdve állami hatáskörbe sorolták, az önálló vámterület viszont egy évvel később, a város bővítésekor szűnt meg.

A *Liniengraben*en kívül a város határát más típusú struktúrák is jelölték, ezek közül az egyik legérdekesebb az úgynevezett véderdő. A 19. században visszatérő probléma volt, hogy Pestet nyaranta rendszeresen homokviharak sújtották, elviselhetetlenné téve a város klímáját és levegőjét.²⁴ A véderdő kiépítése 1877-ben kezdődött, a 183 méter (10 öl) széles és összesen 294 hektárnyi erősáv mintegy 2/3 része készült el 1902-ig, követve Pest akkori közigazgatási határát. Az erdősáv utolsó épp szakasza a város déli részén ma is megtalálható, nyomvonala azonban szinte a teljes megvalósult hosszán megmaradt a városszerkezetben. A 19. századtól kezdve kezdtek el a város határában a határkövek telepítését, amit egészen az 1933-as, a Nagy-Budapest előtti utolsó határrendezésig folytattak. Ezek közül számtalan még ma is eredeti helyén áll és hol látványosabb, hol rejtettebb formában őrzi a város egykori határának emlékét.

[19] "Szabad Királyi Pest Városa Egész Határának Átnézete" 1872-ben készült térkép Pest tervezett övezeti beosztásával és a tervezett véderdő jelölésével

(Forrás: Budapest Főváros Levéltára, BFL XV.16.b.221/17f)

[20] Egykori határkő a Keresztúri Erdőben, a háttérben az egykori határ út és a Véderdő még meglévő sávjának részlete. (Fényképezte: Sági Gergely)

²⁴Habsburg József főherceg, Magyarország Nádora már 1807-ben a Pest városát érintő három legfontosabb teendő közé sorolta a Pest környéki homok megkötését fásítással és hasonló következtetésre jutott Széchenyi István is „Buda-Pesti por és sár” című, 1834-es művében.

A fenti rövid áttekintésből látszik, hogy a történeti határok gazdag rétegződése a mai városszerkezetre is erősen hat. A sokszor egymás mellett vagy együtt élő lenyomatok, vagy épített elemek a város mindennapi életének részei. Épp ezért fontos számomra, hogy ne csak történeti, de kortárs szemszögből is megvizsgáljam, hogyan viszonyul ma a város, a városi társadalom ezekhez a lenyomatokhoz.

Elsősorban az látszik, hogy a legtöbb esetben ez a viszonyulás nem tudatos. Nagyon kevés olyan történeti határ vagy határlenymat található a városon belül, amelyhez tudatos használat vagy tudatosan felépített emlékezetpolitikai narratíva kapcsolódna. Még az annyira meghatározó és sokszor ma is jól látható és detektálható jelenségek, mint az egykori véderdő vagy a korábbi városhatáron elhelyezett határkövek sem váltak a város múltjának ápolat, a városi társadalom szélesebb rétegei előtt ismert jelentéssel bíró részévé. Az olyan rég elmúlt, nyomaiban is alig létező jelenségek, mint az egykori vámhatárok, vagy a Liniengraben már csak városszerkezetben érzékelhető egykori jelenléte talán valóban alkalmatlan kortárs emlékezetpolitikai, várostörténeti jelentést hordozni, talán szükségtelen is ezeket az aktívan ápolat közös múlt részévé tenni. Ezek ismerete azonban ennek ellenére hasznos lehet mindazon esetekben, amikor egyes városrészek mai lehetőségeiről, a városban betöltött szerepükről, esetleg a hozzájuk látszólag nehezen dekódolható módon kapcsolódó társadalmi problémákról gondolkodunk. Így kijelenthető, hogy a város jelene és jövője szempontjából ezek az egyébként kevésbé kiemelt lenyomatok is képesek releváns jelentést hordozni.

Sokkal látványosabb várostörténeti hiányt feltételeznek az egykori budai és pesti városfalak és azok maradványainak közel sem konzekvens kezelése, sokszor kifejezett mellőzöttsége. Ezek ugyanis a városszövetben (vagy éppen annak hiányzó foltjain) még fizikailag létező, de mégis legtöbbször (átvitt, jelentésbeli értelemben is) rejtett elemei. Ahol ez a rejtett réteg mégis megjelenik, ott a bemutatás módja meglehetősen heterogén, sem tartalmilag sem minőségileg nem egységes és a legkevésbé sem alkot összefüggő rendszert, holott látszólag mutatkozna igény arra, hogy az egykori városfal mai napig szinte folyamatosan végig járható vonalán a fal lenyomatai detektálhatóan megjelenjenek. Ebben egyrészt a turisztikai lehetőség is mutatkozna, másrészt a város énképének is fontos elemére irányíthatná a figyelmet. Hogy ez az igény mennyire valós azt jól mutatja, hogy a nemrégiben lezárult Városháza Park pályázat több pályaműve (többek között az elsődíjas munka²⁵) hangsúlyos, központi elemmé emelte a park alatt húzódó egykori fal maradványainak bemutatását, az egykori városfal valamiféle megjelölését, megjelenítését.

Egy másik, közelmúltban átadott fejlesztés, a Bástya utcai játszótér és park szintén különleges helyzetben készült el²⁶: az egykori városfal legnagyobb, éppen maradt és látható szakasza húzódik a parkot határoló háztömbök hátsó homlokzatával összeépülve. Bár számtalan lehetőséget hagy kiaknázatlanul, mindenképpen erénye, hogy igyekszik érthető és átélhető módon kontextust teremteni a tűzfalakba épített maradványoknak, visszaépítve az egykori gyilokjárót és feltárva a középkori járószintet, így megmutatva az általában jelentéktelennek elképzelt városfal eredeti, váratlan dimenzióit.

²⁵A Lépték-Terv Tájékoztató Iroda munkája, lásd: <https://varoshazapark.budapest.hu/> (utolsó elérés: 2022.05.20.)

²⁶Tervező: Város-Teampannon. Lásd még: <https://epiteszforum.hu/multifunkcionalis-klimabarát-parkot-adtak-at-a-bastya-utcaban> (utolsó elérés: 2022.05.20.)

A város belső határai.

A határok kialakulása a legtöbb esetben békés, természetesnek tekinthető folyamatok eredménye, azonban a már létező határ feletti kontroll mindig egyfajta hatalmi pozíciót feltételez²⁷. Ebből a hatalmi helyzetből fakadóan és szélsőséges esetekben egy határ könnyen a kirekesztés, az elnyomás és a megfélemlítés eszközévé is válhat. Bár a hatalmi pozícióban lévő csoportok valóban sokszor szándékosan használják megfélemlítésre a határállítás eszközét, ezt nem jelenthetjük ki teljesen általánosan. Ebben a fejezetben azzal foglalkozom, hogy bizonyos körülmények között hogyan alakulnak ki belső határok egy látszólag homogén szöveten belül és ezek a határok (vagy az általuk meghatározott területek) hogyan válnak identitásképzővé, vagy szélsőségesen negatív esetben a megbélyegzés eszközévé? Bár a 20. században és azóta is egyre többször találkozunk a határok szándékosan stigmatizáló kezelésével, korántsem kortárs jelenségről van szó. Elég itt olyan történeti (jellemzően városi) helyzetekre gondolni, amikor bizonyos vallási vagy etnikai csoportokat rekesztettek elkülönített negyedekbe, akár a városfalon kívülre. Mindig is jellemző volt, hogy egy településen belül természetes módon kisebb, bizonyos szempontból zártabb, vagy homogénebb közösségek kialakították a saját negyedeiket, kerületeiket, amik legtöbb esetben jól látható módon tükrözték a használói karakterét. Bár korábban Calame és Charlesworth alapján a várost, mint sajátosan homogén érdek-közösséget jellemeztem, egy relatív kis területen élő, nagyobb létszámú csoporton belül szükségszerűen megjelenik valamiféle töredezettség, amelyek leggyakrabban társadalmi-, anyagi-, etnikai-, vagy vallási különbségek mentén alakulnak ki.

[21] Pest belvárosa műholdképen és a zsidónegyed valamint [22] a későbbi gettófal nyomvonala a beépítésben kiemelve. (Forrás: Google Earth, saját illusztráció)

²⁷ BANDEIRA, P. – CARVALHO, J. – CARVALHO, R. 2017. p. 104

[23] Pica a Klauzál téren, a zsidónegyed központjában a 19. század végén (Forrás: Budapest Főváros Levéltára - Klösz György. Fortepan 82391.)

Számtalan példa adódna világszerte és Budapesten belül is, azonban a jelen fejezet fókuszába mégis a Pesti zsidónegyedet helyeztem. A különböző zsidónegyedek a történelem során elsősorban nem fallal elzárt, vagy a mai szóhasználatnál élve „no go” zónák voltak egy-egy településen belül, de ennek ellenére jól látható és érzékelhető, körülhatárolható területeket alkottak. Ezeket a területeket gyakran az általános településszövettől eltérő, sajátos rendszer is jellemezte, reflektálva a többé-kevésbé elszigetelten élő közösség különleges, belső viszonyaira. Ez az látszólagos elszigeteltség azonban nem feltétlenül vezet éles belső konfliktushoz. Ahogyan Calame és Charlesworth is írja: azokon a helyeken, ahol a javak és jogok igazságos elosztása megvalósulhatott, kialakult egyfajta szolidaritás a közösség tagjai között – ez az egészséges városok (megj.: minden egészséges közösség) jellemzője.²⁸ Amennyiben ez az egyensúly a különböző társadalmi csoportok tagjai között felborul, akár súlyos konfliktusok is kialakulhatnak. Ilyenkor épp a látszólagos béke fenntartásának végső és elkeseredett eszközeként a hatalom fizikai akadályokkal igyekszik a különböző csoportok érintkezését korlátozni, azonban ekkor a fal a teljes (városi) társadalom kudarcának jelképe lesz, *stigmává* válik.²⁹ Hasonlóan megbélyegző helyzetről beszélhetünk a vagyoni ellentétek egymás mellett éléséből kialakult, fallal körülvelt „rezervátum” lakóparkok esetében is. A helyzet visszássága, hogy az arányok miatt a hatalmi pozícióban lévők önmagukat zárják körbe, látszólag saját szabadságukat korlátozva a kívülre szorítottokkal szemben, akiktől „csupán” a zárt enklávékba való belépés jogát tagadják meg. Ez a gesztus mégsem az önmagát „gettósító” kiváltságosok, hanem a falon kívülre rekedtek számára válik megbélyegzővé.³⁰ Bár nem szabad ennek a helyzetnek a társadalmi károságát alábecsülni, mégsem fogható ahhoz az állapothoz, amikor mindez éppen fordítva történik meg. A határ megbélyegző szerepének legszégyenletesebb példája amikor a többségi társadalom a kisebbség ellenében szándékosan és tudatosan alkalmazza a kirekesztés e módját. Számtalan korábbi példa igazolja, hogy a gettósítás intézménye a történelem során többször is létezett³¹, mégis a mai közgondolkodás egyértelműen a huszadik századi európai gettókkal társítja ezt a képet.

²⁸CALAME, J. – CHARLESWORTH, E. 2017. p. 20

²⁹Erre a kortárs Európában is találni példák Belfast vagy Nicosia esetében.

³⁰Ezzel kapcsolatos maradandó személyes élményem, amikor 2011 tavaszán Mexikóvárosban meghívtak egy ilyen enklávében tartott kertipartira. A város szegénynegyedei közé ékelődött, fallal körülvelt és minden bejáratánál rendőrökkel őrzött területre csak meghívóval és külön személyi azonosítást követően léphettünk be. A beléptetést és az őrzést az állami rendőrség látta el. Odabent az amerikai filmekből ismerős kép fogadott: hatalmas házak, szépen ápolt kertek, kerítések sehol. Szürreális volt.

³¹Pl. a velencei „új gettót” – Campo del Ghetto Nuovo – 1550 körül hozták létre egy elzárt szigeten, amelynek három, a városba vezető hidját a Velencei Köztársaság katonái őrizték.

Ahogy a határok mentén kialakulnak jellemző karakterű téri- és épített struktúrák, úgy egyes esetekben a környezetüktől eltérően fejlődő területek körül jönnek létre felismerhető határvonalak. Ezek a területek kedvezőtlen körülmények között zárvánnyá válnak, azonban a társadalmi akarat rövid idő alatt képes a zárvány negatív karakterét átformálni.

Egy-egy városrész zárvánnyá válása és az ebből fakadó leszakadása, elszigetelődése történhet spontán, látszólag „békés” körülmények között és történhet erőszakosan, külső negatív tényezők hatására is. A pesti zsidónegyed majd a gettó története azt mutatja, hogy az erőszakosan létrehozott zárvány és a körülötte létrejött, majd szándékos megalázás céljából kijelölt határ miképpen tudja ezt a helyzetet az egyébként természetes fejlődési folyamatok ellenében is kialakítani. A terület kortárs változásai pedig azt példázzák, hogy a megfelelő társadalmi akarat segítségével ugyanez a városrész miképpen tud egy ilyen trauma után is visszatérni saját, természetes fejlődési útjához.

A történelmi Budán, illetve Pesten a középkortól kezdve több nemzetiségi, illetve felekezeti alapon szerveződő városnegyed létezett. Ezek közül mindenképpen az egyik legismertebb az 1920-as évek végén lebontott Tabán, vagy más néven a Rácváros, de ugyan így létezett a Tabán pesti párja a mai Szerb utca környékén (ahol az utca neve mellett az ott álló Szent György Nagyvértanú ortodox templom őrzi az egykori szerb negyed emlékét. Egyes közösségek egykori negyedeinek emlékét a városszövet kevésbé látható sajátosságai mellett sokszor a közterületek, városrészek elnevezései is még sokáig megőrzik. Mára szinte teljesen feledésbe merült, de Budán, a mai Víziváros területét korábban Zsidóvárosnak is nevezte a népnyelv³², a Budai várban található mai Táncsics Mihály utcát pedig korábban Zsidó utcának hívták, utalva annak korábbi lakóira³³. A budai zsidóság legnagyobb számban a mai Óbuda területén élt, azonban egykori közösségük méretéről és a jelentőségéről ma már csak az Óbudai Zsinagóga meglepően nagy épülete tanúskodik.³⁴

A mai Pesti zsidónegyed kialakulása a 18. században kezdődött el, amikor 1725-ben a helytartótanács elrendelte, hogy a pesti városfalon belül a „zsidók száma [...] 100. családra szorítassék”³⁵. A kitelepülő családok ekkor kezdték el benépesíteni a mai Király utca és Dohány utca közé ékelődő környéket, amelyet azóta is zsidónegyedként tartunk számon. Ez egyébként önmagában is látványosan demonstrálja a városfal, illetve a különböző minőségű városi határok hatását a mai város felépítésére (analóg módon pl. a vámhatárnak az egyes negyedek kialakulásában játszott, korábban már taglalt szerepével). Bár 1756-ban még megtűrt felekezetnek sem számított és így zsinagógája sem lehetett, a pesti zsidóság a város akkori határán kívül mégis dinamikus fejlődő külvárost hozott létre. A 18. század végére bevezetett vallási türelmi rendeletek és az átalakuló társadalom és a növekedésnek indult város azután mind egyre inkább segítette a zsidóság és így a zsidónegyed városon belüli re-integrációját. Ennek ellenére a hely sajátos karaktere, az utcahálózat és a térszervezés a mai napig eltérő

³²RUPP, J. 1868. p. 300

³³RUPP, J. 1868. p. 142

³⁴Érdekes, hogy a Zichy grófok védelmét élvező közösség nem tömörült külön városnegyedbe, hanem szétszórva, elvegyülve éltek többi felekezet tagjaival. Egyedül vallási életük központja volt a Zsidó (ma: Lajos) utcai Zsinagóga (ép.: Landherr András, 1821.)

³⁵RUPP, J. 1868. p. 282

képet mutat a többi, 19. század során kialakult negyedtől a Kis- és Nagykerutak közötti területen. A kiegyezést követően a város zsidó polgárai az asszimiláció hatására egyre aktívabb részei lettek az újonnan egyesített főváros társadalmának, negyedüket pezsgő kereskedelmi és kulturális (illetve éjszakai) élet jellemezte. Valójában ez volt a pesti zsidónegyed első fénykora, egy olyan mély kulturális és a város használata szempontjából meghatározó identitás kialakulásának az ideje, amelynek később kulcsszerepe lesz abban, hogy a 2000-es évektől kezdve ezen a területen alakul ki a rendszerváltás után újjáéledő fővárosi vigalmi negyed. Az első világháborút követően kiépülő magyar politikai rendszer azonban '20-as évektől kezdve újabb módszeres jogfosztásokba kezdett a zsidósággal szemben. Ez együtt járt a közösség tagjainak kezdetben lassú, majd egyre erőteljesebb elszigetelődésével, ami ezzel együtt a negyed elszigetelődését is magával hozta. Bár a pesti zsidóság nagyszámú közösség volt a városban több helyütt kialakuló kisebb, egymáshoz hasonló módon felépülő „diaszpórákkal”, a zsidónegyed kulturális és vallási központi szerepe egyértelmű volt a városi zsidóság életében.

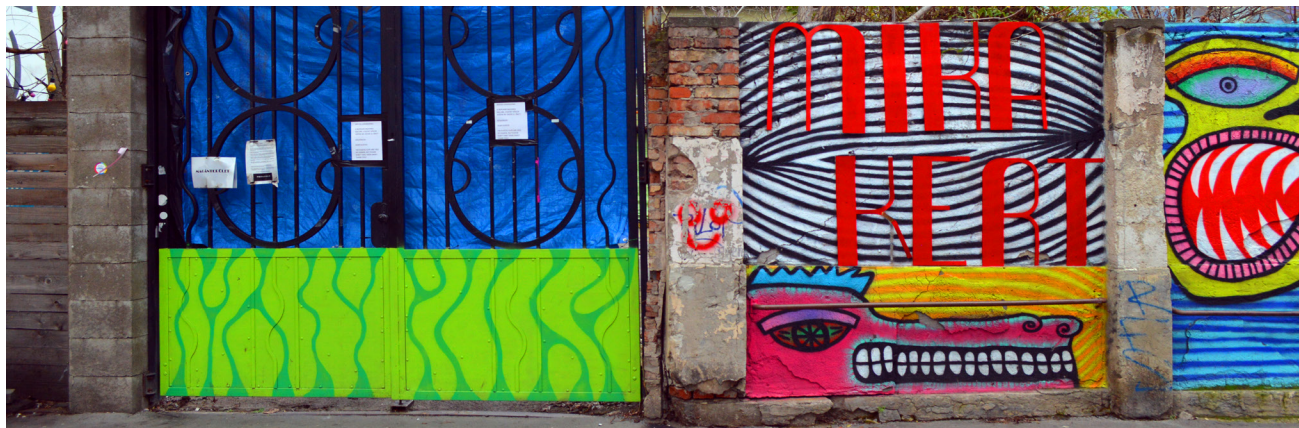
- [24] A 8935/1944. BM. rendelet térkép melléklete a budapesti Nagy-Gettó kijelölésére és „közigazgatási” beosztására, Vajna Gábor nyilas belügyminiszter aláírásával. (Forrás: MTI)
 [25] A gettó elhelyezkedése a zsidónegyeden és a tágabb városi környezetben belül. (Saját illusztráció)

A városrész története során hosszabb időn keresztül volt elsősorban Pest pezsgő és bohém negyede, ám a második világháború alatti vészorszak rövid, de annál tragikusabb periódusa mégis legalább olyan mélyen meghatározta a fejlődését. A német megszállást követően, már 1944 tavaszán felmerült a zsidóság gettókba zárásának gondolata, de a kezdetekben ehelyett Budapesten 1944. június 15-én ún. „csillagos házakat” jelöltek ki a zsidók számára. Az októberi kiugrási kísérlet és a nyilas hatalomátvétel után november 18-án megkezdték a zsidók áttelepítését a VII. kerületben kijelölt központi gettóba. Közel 70 ezer embert zsúfoltak össze a területen, amelyet palánkkal és sebtében rakott téglafalakkal zártak körbe. Négy kapuját fegyveresek őrizték. A benti világot egy árnyéktársadalomként alakították ki, egy párhuzamos várost hozva létre az elzárt területen. Az életet a Zsidó Tanács „irányította” a gettót pedig tíz igazgatási körzetre osztották, amelyek élére előljárókat, a házakba pedig házparancsnokokat neveztek ki. A gettó mindössze két hónapig létezett: 1945. január 17-én a szovjet csapatok elérték a pesti belvárost, a gettó őrsege elmenekült és másnap, január 18-án a gettó felszabadult. A háborút követően a holokauszt eseményei és így a pesti gettó története is tabu volt. Bár mindenki tudta, az eseményekről beszélni, azokat feldolgozni nem lehetett. A gettó bár felszabadult, a területen és lakóin megmaradt a feldolgozatlan múlt bélyege. Annak ellenére, hogy mennyire rövid ideig létezett, az ez idő alatt történt borzalmak feldolgozatlansága évtizedekig munkált a társadalomban és a kimondatlanul nyomasztó múlt önmagába zárva hibernálta a pesti zsidónegyedet is. Az államszocializmus éveiben ebben a megrekedt állapotban a negyed folyamatosan romlott és egyre züllöttebbé vált, így mire a '90-es években elérkezett a nyitás időszaka, már nem is elsősorban zsidó lakosai, hanem sokkal inkább városi zárványszerűsége miatt képezett jól érzékelhető, önálló negyedet. Minden bizonnyal rossz általános állapota, belvárosi helyzete ellenére is „félreeső” karaktere okozta azt, hogy a 2000-es évek elején a zsidónegyedben alakult ki az az underground szórakoztató kultúra, ami a romkocsmák elterjedésével villámgyors és gyökeres változást hozott a belső VII. kerületben.³⁶

[z6] A mai régi-új vigalmi negyed néhány emblematisus helye, mint például a Mika Kert mai elnevezésében a negyed történelmének is emléket állít. (Fényképezte: Sági Gergely)

³⁶ A jelenség közvetlen nemzetközi párhuzamaként állítható a néhány évtizeddel korábban, Madridban a Chueca és Malasaña negyedek átalakulása. A Franco-diktatúra utolsó időszakában és a demokratikus átmenet elején a belváros centrumhoz közeli, de azon mégis kívül eső, rossz állapotú, zárványosodott negyedeiben a régi rendszer perifériáján létezők (alternatív művészek, szabadgondolkodók, a politikai ellenzék, a meleg közösség stb.) sajátos szubkultúrát hoztak létre, ami a politikai és gazdasági változásoknak köszönhetően egyszerre „eladható termék” változott, hihetetlen mértékben felértékelve az egykor lecsúszott városrészeket.

[27] Az egykori gettófal utolsó álló szakasza a Király utca 15 szám hátsó udvarában. A kontraszt alapján nehezen gondolná az ember, hogy a kép az egykori "szabad" területen készült - a jólszituált, újjépítésű társasház áll az egykori gettó területén... (Fényképezte: Sági Gergely)

Manapság a régi-új zsidónegyed képe sokkal közelebb van a 19. század végi pezsgő, kulturális és vigalmi negyed karakteréhez és egyre inkább úgy tűnik, hogy 70 év elteltével végleg fel tud szabadulni az egykor fallal körbezárt gettó hihetetlen történelmi terhe alól is. Ennek ellenére azonban erősen érződik az a tendencia, amely ezt a múltat megpróbálja mementóként megőrizni és legalább részben tudatosan a városrész identitásának részeként megtartani. Ez törekvés helyes és érthető is, azonban szükséges a kellő mértéktartással kezelni. Nem szabad hagyni, hogy alapvetően a fogyasztói társadalom által diktált trendek menthetetlenül felülírják egy-egy városrész karakterét vagy múltjának nyomait. Ugyanakkor nem szerencsés a bélyegétől épp megszabadulni vágyó negyedre emlékezetpolitikai szándékkal örökre rásütni a terhes múlt billogját sem. Jelenleg a negyed megrekedni látszik jelene és a múltja szétszórt, sokszor kontextusukat veszített darabjai között. Az olcsó kocsmák, a kisebb-nagyobb emlékművek, a kapualjakban sorakozó botlatókövek, az újraéledő zsinagógák és a hozzájuk kapcsolódó kulturális és vallási élet egymásra rakódva, de egyelőre még nem szerves egészet alkotva formálja ma is folyamatosan a negyed arcát.

A gettóhoz köthető kortárs emlékművekből kettőt emelnék be a fejezet illusztrálására. Az egyik Sugár Péter és munkatársai által tervezett és 2014-ben átadott Gettófal emlékmű³⁷. Szembetűnő, ám mégis visszahúzódó megjelenésű, nem próbálja meg rekonstruálni sem az egykori tákolt gettófalat, sem annak nyomasztó jelenlétét. Szándéka nem a borzalmakkal való öncélú sokkolás, sokkal inkább az informálás. Emlékezik, de nem emlékeztet állandóan – és számomra épp ebben mutatkozik meg az ereje.

A másik, közelmúltban publikált munka, ami a pesti gettó emlékezetével és annak városszöveti léptékű megmutatásával foglalkozik a Hetedik Múterem Gettó emlékműve.³⁸ A terv koncepciója kifejezetten érdekes megközelítéssel városszöveti léptékben vizsgálja és helyezi kontextusba az egykori gettót. A Gettó fal emlékmű pontszerű, szoliter megjelenésével ellentétben így furcsa módon ez a terv sokkal inkább viselkedik a fal lenyomataként, emlékképeként. A terület megjelenítésével pedig értelmezhetővé teszi a városrész sajátos, a környezetétől egyébként láthatóan eltérő karakterét is. Ezzel a gesztussal a berlini fal nyomvonalán végigvezetett, az egész várost átszövő és annak mai napig érezhető kétarcúságát a határvonal lenyomataként értelmező „emlékvonallal” áll a legközelebbi rokonságban.

[28] A Gettófal emlékmű, Sugár Péter (radius) és az S'39 közös alkotása a Dohány utcában. (Fényképezte: Sági Gergely)

³⁷Lásd még:

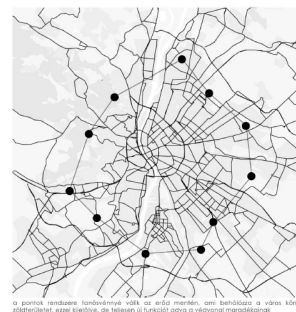
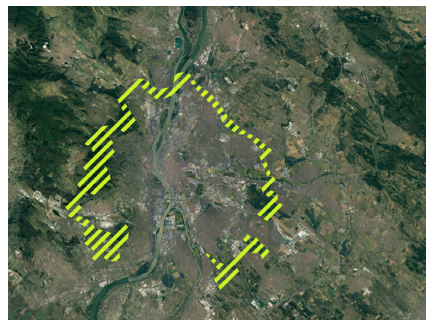
³⁸Lásd még:

A Budapest Erőd.

Ha a határokat fizikailag helyhez kötött, kvázi állandó jelenségnek tekintjük és létüket fejlődési folyamatként akarjuk vizsgálni, akkor meg kell állapítanunk, hogy a határokhöz szorosan kötődik az időbeliségük is. Ez elég egyszerűen fogalmazva annyit jelent: egy határ akár fizikai, akár jelentésbeli karaktere tekintetében az időben haladva több, akár egymással párhuzamosan létező tulajdonsággal is rendelkezhet. Sőt, ebből kiindulva feltételezhető, hogy a határok számára is létezhet egyfajta életciklus. A keletkezésüktől a fennállásuk különböző minőségein át egészen odáig, amíg a társadalmi igények és körülmények annyira meg nem változnak, mígnem beáll a teljes jelentésvesztés és a határ megszűnik határként létezni. Azonban amint látható az előző fejezetekben egy határ a legtöbb esetben nem pusztán társadalmi fikció, sokszor komoly épített, téri vagy táji formák által is megjelenik. Az esettanulmányok közül utolsóként azzal a témakörrel foglalkozom, hogy mi történhet a határok fizikai maradványaival (lenyomataival) a hozzájuk köthető eredeti jelentés megváltozásával és milyen viszonyban állhat ezekkel a lenyomatokkal az eredeti jelentés közgondolkodásban megmaradt emléke? Bár a korábbi esettanulmányok mindegyike összefügg ezzel az utolsó kérdéssel is, mégis a téma élesítésére egy különleges, de egyszerűen meglehetősen keveset és sokszor felületesen tárgyalt budapesti példát választottam: a főváros körül kiépített, második világháborús védelmi rendszer maradványait. A dolgozatnak ez a fejezete abból a szempontból külön is különleges, hogy 2021 nyarán és őszén két, a témával foglalkozó TDK munka konzulense is lehettem. Ennek a néhány hónapos közös munkának a tanulságai és eredményei ténylegesen hozzájárultak a dolgozat végeredményéhez – sok helyen igazolva, sok helyen pedig éppen átformálva azokat a prekonceptciókat, amelyeket saját kutatásaim során a témával kapcsolatba kialakítottam.

[29] A Budapest Erőd maradványainak elhelyezkedési területei a város széli területeken. Az Explore! 2021-es TDK kiírás illusztrációja. (Forrás: Expolartív Építészeti Tanszék, Sági Gergely)
 [30] Ferencki Natália és Popadinec Amália "Stratum", valamint [31] Bilák László "Budapest második világháborús erőrendszereinek maradványai" című TDK munkáinak helyszínrajzai.

a pontok továbbra is kapcsolódnak, de az erős mellek, ami belátható a város közeli zónáiban, ezeket kijelölve, de teljesen új funkciókat adva a régióval maradványok.

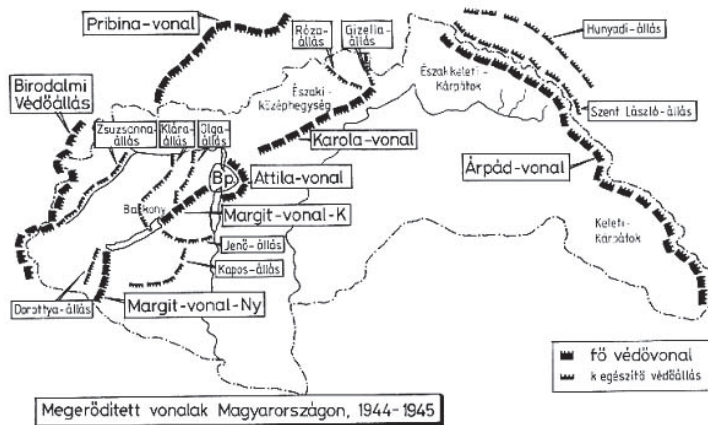
Korábbi határok lenyomatai történelmi időtávlatban hasonlóan viselkednek, mint a természeti struktúrák és később létrejövő, akár eltérő karakterű határok számára válhatnak igazodási ponttá. Ezzel egy határlenymathoz több eltérő karakterű jelentés is kapcsolódhat, amelyek időbeliségük függvényében eltérő aktivitással vannak jelen a társadalom tudatában.

A határok sok esetben már meglévő, természetes vagy mesterséges tájiléptékű formációk mentén alakulnak ki, de az idők során maga a határ is kialakít maga körül hasonló módon viselkedő formációkat. Ezekhez a formációkhoz szükségszerűen hozzákapcsolódik egyfajta társadalmi emlékezet is, ami azonban erősen időhöz kötött és a társadalmi vagy politikai környezet változásának függvényében változhat: erősödhet, halványodhat, de újra is aktiválódhat. Az újra aktiválódás két alapfeltétele, hogy a korábbi határhoz kötődő formáció fizikailag még detektálható legyen, illetve a társadalmi-politikai környezet megteremtse a határ (újra) állításához szükséges feltételeket.

A huszadik századot megelőzően Budán és Pesten kiépített védelmi létesítményeket a disszertáció megkövetelte mértékben az első esettanulmány kapcsán már a tárgyaltam. A kiegyezést követő boldog békeidőkben fel sem merült senkiben, hogy az egyesített főváros körül valaha harcászati jelentőségű védelmi rendszert kelljen kialakítani. Először az első világháború végóráiban mutatkozott ismét először annak a lehetősége, hogy Budapest komolyabb katonai védelemre szorulhat. A magyar hadvezetés ekkor készített először koncepciót a főváros és környéke átfogó védelmi stratégiájára, bár ez a Monarchia gyors összeomlása, a román hadsereg bevonulása és az általános politikai és társadalmi káosz közepette végül ekkor csupán csak terv maradt.

1944 tavaszán azonban a keleti front összeomlását követő gyors szovjet előretörés következtében Budapest védelme újra a magyar (és a német) hadvezetés prioritásai közé emelkedett. Hitler már 1944 tavaszán felvázolta azt az elképzelését, hogy Budapestnek „*fester platz*”-cá, azaz megerősített helylé kell válnia.³⁹ A „*Festung Budapest*” azaz Budapest Erőd nem önmagában, hanem a Harmadik Birodalom keleti határát védő hatalmas, a Balkántól a Kárpátokig tartó, észak-déli irányú vonal mentén kiépítendő védelmi rendszer részeként szántak jelentős szerepet. A témát hadászati szempontból sokan kutatták az utóbbi időben, ugyanakkor kifejezetten a Budapest Erőddel és a város ostromával kapcsolatban igen kevés és kevésbé megbízható, elfogulatlan vagy tudományos igényességű forrás áll rendelkezésre. A jelen fejezetben nem egy újabb, hiányos alapokra támaszkodó ostromleírást szeretnék közölni, hanem azt kívánom az ostrom eseményein keresztül bemutatni, hogy egy ilyen léptékű krízis helyzet (mint egy háború) miképpen értelmezi át (illetve hozza felszínre) azokat az egyébként régről létező „szunnyadó” határokat, amelyek a város szövetében és a társadalom emlékezetében kódolva vannak.

³⁹NEVETKIN, K. 2021. p. 46

[32] A Magyarországon húzódó védelmi vonalak a második világháború utolsó időszakában.

(Forrás: SIPOS, P. - RAVASZ, I.: Magyarország a második világháborúban. A-Zs. Budapest: Petit Real (1997) - Arcanum)

[33] Budapest ostromtérképe, amelyet a szovjetek 1945. február 14. után készítettek jelentéstételhez. Részletesen tartalmazza a főváros védelmi rendszerét és a front mozgását. (Forrás: Budapest Főváros Levéltára).

Korábban az volt az általánosan elterjedt és a tudományos (vagy annak ható) közegben is elfogadott nézet, hogy a magyar és a német hadvezetés a város védelmét az utolsó pillanatban, elkapkodott előkészítés mellett és silány minőségben kivitelezett megoldásokkal próbálta megoldani és a végül elhúzódó ostrom csupán az önfeláldozásba hajszolt civil lakosság esztelen ellenállásának az eredménye volt. Ez a narratíva a háborút követően szovjet támogatással fokozatosan kiépített államszocializmus ideológiai szempontjai szerint lett kialakítva, de megfelelő támogatásra talált a Budapestet ebben az időben irányító német tisztek vallomásaiban is, akik a saját felelősségük csökkentése érdekében igyekeztek a védelem mértékét és szervezetségét jelentősen alulértékelni. A valóság ezzel szemben az, amint ez Kamen Nevenkin 2021 végén megjelent Budapest Erőd I-II. című művében hivatkozott levéltári forrásokból is egyértelműen kiderül,⁴⁰ hogy a német és a magyar vezetés nem csupán a háború utolsó pillanataiban döntött a város megerősítéséről, hanem alaposan előkészített, átgondolt és minden eshetőségre felkészített védelmi stratégiát dolgozott ki Budapest védelmére, amit a rendelkezésre álló egyre szűkösebb lehetőségek ellenére is lenyűgöző hatékonysággal és alapossággal valósítottak meg.

⁴⁰2021 végén egy korábban sosem látott léptékű és alaposabb mű jelent meg Budapest Erőd I-II. címmel. A szerző a bolgár Kamen Nevenkin eddig nem kutatott, sok esetben korábban minősített szovjet, német és magyar levéltári források felhasználásával írt kötetes könyve jelentős ismeretanyaggal bővítette a témát, így e fejezet számára is alapműként szolgált.

A három Attila-vonal (amelyből az utolsón, a város határán húzódó Attila III vonalon valóban még az ostrom kezdetekor is dolgoztak) képes volt hónapokra megállítani az egyértelmű erőfölényben lévő szovjet és román erőket. Az képezheti vita tárgyát, hogy az elhúzóó ostrom jelentette szenvedés vagy a város megerősítésének emberi és anyagi áldozata megérte-e a Budapest Erőd felállítását és védelmét, de azt nem lehet elvitatni, hogy maga az erődítés a lehető leghatékonyabban épült ki és minden tekintetben beváltotta (főleg a német) hadvezetés hozzá fűzött reményeit.

A védelmi rendszer kiépítése a pesti oldalon járt látványosabb beavatkozásokkal. A három, különböző mélységű (szélességű) Attila vonalat harckocsi árkok, lövészárkok rendszer, az ezeket támogató megerősített géppuska fészkek és ezek között szögesdrót akadályok és elaknásított területek alkották. Vasbeton bunkereket szinte egyáltalán nem emeltek, csupán néhány lőszerraktárat és irányító óvóhelyet alakítottak ki ilyen formában. Az Attila I a Gödöllői dombság vonalában, messze az akkori városhatár előterében húzódott, a pesti oldalon teljesen körbekerítve a várost. Kihasználva a domborzat és a környék környezeti adottságait a zónákra osztott gyűrűben a támadás várható módjának megfelelően egyedileg határozták meg a védelem módját. Az Attila II az északkeleti zónában, a Gyömrő és Dunakeszi között alkotott egy második védelmi vonalat a dombság lábánál, a harmadik Attila vonal pedig közvetlenül a város határán, az ipartelepek között húzódott. Ennek a legbelső vonalnak különös erőt biztosított, hogy a város peremén kiépült ipar létesítményei és infrastruktúrája lehetővé tették, hogy ezekben egymással jó összeköttetésben lévő, jól ellátható és jelentős tüzerő telepítésére alkalmas mini erődöket alakítsanak ki.

[34] Kisméretű bunker, ami mára teljesen feltöltődött lövészárkok rendszeréhez kapcsolódott a Keresztúri Erdőben. (Fényképezte: Sági Gergely)

[35] A Keresztúri Erdőben található bunker "párja" a Nyéki erdőben, Budán. A kép közepén itt még jól kivehető a csatlakozó árok. (Fényképezte: Sági Gergely)

A három Attila vonal mellett a Budapest Erőd azt is jelentette, hogy a várost magát is szó szerint erődde alakították. A városban kulcspozícióban lévő háztömbök a külvárosi ipartelepekhez hasonló megerősített helyekké lettek, kijelölt katonai egységek (vagy civilekből szerveződött militáns csoportok) védték őket. Ezeknek a helyét és felszerelését szintén úgy választották meg, hogy a város stratégiai pontjai a támadók várható taktikáját és lehetőségeit figyelembe véve a lehető legtovább tarthatóak legyenek. Így vált erődde például a körvasút is. A töltés jól védhető és nehezen átjárható „városfallá” alakult, amit vasúti kocsikból kialakított akadályok és géppuskaállások védték. Hasonló módon születtek megerősített háztömbök a körutak mentén, a sugárutak nagyobb csomópontjaiban is.

Budán a Hármashatárhegyi légvédelmi állásoktól eltekintve nagyobb erődítés nem zajlott. A védelem a budai hegyeket természetes erődként használta: az átjárási lehetőségeknél géppuskafészeket és lövészárkok rendszert építettek ki, ezek azonban az Attila vonalakkal ellentétben pontszerű, inkább az Árpádvonal völgyzárjaihoz hasonló védelmi rendszert alkottak és nem képeztek összefüggő, folytonos egységet. Egyedül Buda déli, nyitottabb és síkabb részén, a Tétényi fennsíkban és a Budaörsi medence körzetében létesült jelentős, a pesti oldaléhoz hasonló nagyobb mélységű, harckocsi árkokkal kiépített védelmi vonal.

Látható, hogy a Budapest körüli második világháborús erődítés elhelyezkedésében is szorosan követ egyes korábbi határokat. Ez a megfigyelés kifejezetten érdekes kontextusba helyezi a dolgozat alapjául szolgáló kutatás egyik kezdeti hipotézisét. A feltevés ugyanis az volt, hogy amennyiben a társadalmi és politikai körülmények eléggé megváltoznak, úgy előbb-utóbb az eredeti funkcióját és jelentését elveszített határ végleg feledésbe merül és megszűnik, illetve, hogy a jelentés nélküli fizikai lenyomatokhoz (társadalmi igény szerint) szabadon társíthatók különböző jelentések. A Budapest Erőd példáján bemutatott jelenség azonban ennek éppen az ellenkezőjét látszik igazolni. Előfordulhat, hogy tetszőlegesen hosszú időn át egy-egy határ látszólag feledésbe merül, eredeti szerepe megszűnik és lenyomata (ha van) beleolvad az átalakult fizikai és társadalmi környezet szövetébe, azonban úgy látszik, hogy ez az állapot egyáltalán nem elmúlás, a határ csupán „szunnyad”. Amikor ugyanis egy váratlan társadalmi kataklizma felborítja a határt korábban felülíró rendet, a határ (akár fizikai, akár társadalmi lenyomata mentén⁴¹) képes bármikor újra aktiválódni.

[36] Különös rétegződés a Keresztúri Erdőben: az egykori határ út mentén a belőveésektől szinte felismerhetetlen, de a formája alapján azonosítható határkő 1838-ból, mögötte a második világháborús árok maradványa, ami már az egykori Véderdő egyik utolsó éppen maradt szakaszában fekszik. (Fényképezte: Sági Gergely)

⁴¹ Akár úgyis, mint a felerősödő társadalmi szegregáció

[37] Rekonstruált harckocsi árok és [38] futóárok a Keresztúri Erdőben, a tanösvény mentén. A kontextus nélkül felbukkanó szakaszok megfelelő háttértudás nélkül nagyon nehezen értelmezhetők összefüggésben egymással és a környezettel. (Fényképezte: Sági Gergely)

Budapesten két helyen nagyon szépen és látványosan érhető tetten a különböző korokban kialakult, hol szunnyadó, hol újra aktiválódó határok folytonos rétegződése. Az egyik, a Pest déli részén a Ferihegyi repülőtér közvetlen szomszédságában található Keresztúri erdő területe, a másik a város szó szerint ellenkező oldalán, észak Budán található, a Hármashatár hegy és Hűvösvölgy között húzódó erdős hegygerinc. A Keresztúri erdő egyébként az egyetlen hely ma a városban, ahol a világháborús ostromot bármilyen formában a közönség számára megpróbálták tematizálni. Az erdőben létesített tanösvény 15 állomása közül öt foglalkozik a város határának még látható nyomaival, ebből három konkrétan a világháborús erődítményeket mutatja be. A rekonstruált harckocsi- és futóárok és a „feltárt” megfigyelőbunker azonban nehezen helyezhető kontextusba, a megfelelő háttérismeret nélkül elszigetelt állomások maradnak a tanösvényen. Az ösvény legizgalmasabb, de szinte magyarázat nélküli szakasza az egykori határ út. Itt egyrészt látszik magának az útnak a hagyományos metszete, az út egyik oldalán a korábban már tárgyalt véderdő található, a véderdőben az út töltése mögött húzódnak a világháborús árkok, a töltésre helyezett határköveken pedig az ostrom során keletkezett belövések nyomai látszanak.

A budai hegyekben a védelmi rendszer leglátványosabban megmaradt szakasza a Hármashatár hegy és Hűvösvölgy között húzódik. A hegygerincen szinte mindenütt a turista út mentén, az erdőben még megtalálhatók a futóárkok, géppuska fészkek, megfigyelő állások rendszere. A struktúrát benőtte az aljnövényzet, az árkok nagyrészt feltöltötte az avar, de az emberkéz alkotta geometria a legtöbb helyen még tisztán látható. A Nyéki erdőben található árokrendszer különösen látványos, szinte teljes hosszában bejárható, detektálható, az erdőben kirándulók azonban ennek ellenére szinte ügyet sem vetve sétálnak el mellette. A turistaút menti katonasír és az árokrendszer legmagasabb pontján elhelyezett „spontán” emlékkereszt a kitörés zarándoklatok kedvelt helyszíne, azonban itt még a Keresztúri erdei tanösvény egyszerű és sokszor felszínes magyarázatai is hiányoznak, így a kontextus megértésére a hétköznapi kirándulónak esélye sincsen. Említésre méltó, hogy a pesti példához hasonlóan a lövészárkok mentén itt is feltűnnek az egykori határkövek.

[39] Lövészárok a Nyéki erdőben. Ellentétben a pesti oldalla, Budán a világháborús struktúrák több helyen meglepően érintetlenül megőrződtek az erdőben. (Fényképezte: Sági Gergely)

A két, 2021-ben konzultált TDK dolgozat lényegében ezeknek a helyeknek a kortárs kontextusát kereste a mai városhasználattal, a mai városi használók tükrében. A két gondolkodásmód merőben eltért egymástól abban a tekintetben, hogy Ferenczi Natália és Popadinec Amália *Stratum* című munkája nem bolygatta a tájjá vált harcállások mai képét, csupán kortárs művészek bevonásával ráirányította a figyelmet azok léteire, hogy aztán másodlagos információhordozók (QR kódok és digitális tartalmak) segítségével nyújtson tájékoztatást a tereppé szelídült védműrendszer eredeti (és megrázó) jelentéséről. Az eredmény ebben az esetben egy, a mai kialakult állapotoktól nem különböző „tanösvény”, amit csupán egy régi réteg újra tudatosításával bővítettek munkából.⁴²

A másik terv, Bilák László *Budapest második világháborús erődrendszerének maradványai* című munkája kifejezetten a háború és a háborút elszenvető, a fővárost sokszor értelmetlenül az utolsó vérig védelmező katonák és militáns civilek történeteinek tudatosítására helyezte a hangsúlyt. A mondanivalóhoz illően drámai installációk emelik ki és állítják fókuszba az erődítések maradványait, a tükröződő tető a lövészárokba állítva mutatja meg a háborúba kényszerített átlagember sorsának drámáját. A terv rendkívül éles bírálati, a konferencián körülötte kirobbant vita – főleg a párhuzamos *Stratum* értékelésével összevetve megmutatta, hogy a téma közelsége és érzékenysége okán ma még egyszerűen nem lehetséges ezeket a helyszíneket ennyire direkt emlékezetpolitikai jelentéssel ellátni.⁴³

⁴²A teljes TDK dolgozat elérhető itt:

⁴³A teljes TDK dolgozat elérhető itt:

[40] Részlet a *Stratum* című TDK dolgozathoz kapcsolódó, a helyszínen megvalósított művészeti alkotásból a Hármashatár hegyi légvédelmi állás bunkerében. (Fényképezte: Sági Gergely)

[41] A Budapest második világháborús erődrendszerének maradványai című TDK dolgozathoz készült terv egyik látvány-kollázsa. (Szerző: Bilák László, konzulens: Sági Gergely)

Budapest ostroma a második világháború magyar szempontból kulcsfontosságú és meghatározó eleme a társadalmi emlékezetben, súlyának megfelelő emlékezetpolitikai kánon azonban a mai napig nem kapcsolódik hozzá. Ennek ellenére mind fizikai, mind társadalmi nyomai talán mindegyik példa közül a legjobban detektálhatók volnának. Azonban úgy látszik (és a fejezet elején említett TDK dolgozatok tanulságai is hasonló támasztanak alá), hogy a jelen körülmények között ez a fizikai lenyomat (még?) alkalmatlan a hozzá kapcsolódó emlékezetpolitikai lenyomat megjelenítésére – legalábbis jelentős konfliktus és tartós feszültség generálása nélkül. Ennek oka pedig valószínűleg éppen a határ szunnyadó karakterében keresendő és megjelenítése (akkor is, ha csak emlékezetpolitikai célzatú) éppen annak a közös akaratnak dolgozik ellen, amely a jelenlegi társadalmi rend alapján elsősorban a határ eredeti jelentésének felülírásában érdekelt.

ÖSSZEGZÉS

Az esettanulmányok, a dolgozathoz kapcsolódó kutatás során gyűjtött ismeretek és a dolgozat közvetlen előzményének tekinthető, hasonló című, de az erdélyi Mikházával foglalkozó tanulmányom legfontosabb közös tanulsága, hogy bár a határ látszólag egy társadalmi konstrukció, létrejöttét és működését sokkal elemibb és sokkal mélyebb szükségyszerűségek befolyásolják, amelyek a társadalmi akart függvényében ugyan felülírhatók, de teljesen soha el nem tüntethetők.

Mikháza példáján jól látható volt, hogy a határ, mint jelenség képes független, felvett jelentéseket közvetíteni és így önálló „kommunikációs felületté” válni. Számptalan kortárs és közelmúltbeli nemzetközi példa is bizonyítja: habár sokszor a határ pusztá léte a globalizált nyugati társadalom számára önmagában is erőszakos, embertelen korlátként jelenik meg, a rajta, mint neutrális jelentéshordozó eszközön születő „tartalom” elvont és éppen ezzel a sztereotip határ-értelmezéssel dacoló üzenetet közvetíthet. Ez csak úgy lehetséges, ha igaz az az állítás, hogy a határnak, mint jelenségnek nincs és nem is lehet determinált jelentése. A határhoz kapcsolódó tartalom ezek szerint tehát főleg a hozzá kapcsolódó társadalmi narratíva eredménye, ami idővel és a körülmények változásával szintén változhat.

A disszertációs kutatást megelőző évben a Mikháza körül sűrűsödő határvonalak vizsgálatával arra kerestem választ, hogy a határnak, mint elvont, absztrakt jelenségnek és mint fizikailag megjelenő épített és táji jelenségnek milyen eltérő kapcsolatai, összefüggései létezhetnek? Amint akkor megállapítottam, a jelenséghez kapcsolódó narratíva gyakran eltávolodik a határ korábbi jelentésétől és attól teljesen függetlenül, új értelmezési rétegeket létrehozva él tovább. Assmann írja: „a kulturális emlékezet a tényszerű múltat emlékezetes múlttá, és így mítosszá alakítja. A mítosz olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el.”⁴⁴ A határ létrejöttétől időben egyre távolabb kerülve, közvetlen személyes élmények hiányában már kialakulnak a közösség legendái, amik egyfajta megtartó erőt biztosító „titkos” kommunikáció részei lesznek. Közben a valós fizikai lenyomatok, épített struktúrák a táj részévé szervesülve teljesen elvesztik a korábbi jelentésüket, sőt szabadon felruházzhatóak lesznek új jelentésekkel is. Azonban idővel éppen ennek a megfordított viszonynak az eredménye lehet, hogy a határ, mint jelenség a későbbi konszolidáció motorja lesz. 2013-ban Mikházában az egykori római limes maradványain kezdődött kutatás nyitott új fejezetet a falu életében, alapvetően megváltoztatva a falusiak addigi évszázados viszonyulását a közel kétezer éves határ jelenségéhez és jelentéséhez.⁴⁵ A korábbi romantikus legendák helyszínei egyszerre egy új értelmezési tartományba kerültek és az egykori – katonai erővel őrzött – határ maradványai így bizonyos mértékig más határok (ebben az olvasatban tabuk) ledöntésének eszközzévé, különböző nemzetiségű, háttérű és kultúrájú csoportok közötti kapcsolódási ponttá váltak.

⁴⁴ ASSMANN, J. 1999. p. 53

⁴⁵ A mikházi ásatásokhoz kapcsolódó táborok eredménye a 2013 óta évente megrendezett Római fesztivál és az (akkor még) Ipartanszék évente megrendezett Identitás és Kultúra című TDK-szekciója, melynek keretében azóta megépült néhány hallgatói munka: a Time Box Pavilonok (tervező: Sági Gergely) és a Tájoló Kilátó (tervezők: Lőcsei Vera és Ruga Máté) is díjazottjai voltak. Szintén az Identitás és Kultúra szekcióban volt téma 2015-ben a Mikháza környéki lövészárkok felett tervezett világháborús emlékhely (a szekció nyertese Holecz Máté és Koch Mária Péter Rétegződés című terve). A 2013 és 2017 közötti mikházi kutatáshoz és terepmunkához kapcsolódó eredményeket és terveket az Ipartanszék füzetek 1, 3-6. kötetei mutatják be részletesen.

Ez a felismerés a kutatás végén egyszerre bizonyította be a kutatás egyik legelső hipotézisét, miszerint a határ alapvetően és elsősorban társadalmi konstrukció és cáfolta meg az ebből a hipotézisből (akkor még úgy tűnt) logikusan levezethető következtetést, hogy létrehozásukhoz hasonlóan megszüntetésük is csupán a szükséges és elégséges társadalmi akaraton múlik.

5. Tézis

A határok léte a társadalom számára elemi szükségszerűség, így saját, alapvető belső működési logikájának feladása nélkül a határokat soha nem lesz képes teljesen megszüntetni. Amíg a határ lenyomata akár a fizikai környezetben, akár a társadalmi emlékezetben megmarad, addig a határ nem szűnik meg, csupán „szunnyad” és képes újra aktiválódni.

A határok létrehozását sokkal kevésbé absztrakt és mesterséges koncepciók vezetik, mint a megszüntetésükre irányuló törekvéseket. Az előbbiek sokkal inkább primer és elemi evolúciós késztetésekből fakadnak, míg utóbbiak a modern és posztmodern társadalmi szemléletmód viszonylag új találmányai, melyeket sokszor zavaros és nehezen átélhető világmagyarázatok igyekeznek bizonyítani. A közelmúlt eseményei: a pandémia és a menekültválság élesen megmutatták, hogy a hosszú évek alatt, komoly munkával látszólag felülírt és megszüntetett határok is milyen gyorsan képesek reaktiválódni a megváltozott politikai és szociális körülmények hatására.

A kétezres évek elején úgy tűnhetett, mintha (legalábbis az európai) társadalom képes lenne meglépni azt a következő „evolúciós” lépést, amely annyira át tudja formálni a közösségeink gondolkodását, ami lehetővé teszi a határaink közös akaratból megvalósuló tartós eltörlését. Először a gazdasági válság nyomán meggyengült, majd a 2015-ös migrációs krízis által még inkább szétzilált közösség fokozatos széthullása nyomán a határok tartós megszüntetésének utópiája is egyre inkább halványult. Azonban legegyértelműbben mégis a 2020 elején kitört világiárvány és a nyomában keletkező káosz mutatta meg: a társadalmaink alapvető működési logikája nem teszi lehetővé a határok tartós és végleges felülírását. A közösséget fenyegető külső veszély láthatóan azonnal felülírt minden korábban megkérdőjelezhetetlennek hitt közös konszenzust és egymás után léptek életbe olyan, évszázadok óta meghaladottnak hitt közösségi működési minták, mint államhatárok (de akár egyes települések határainak)⁴⁶ egyoldalú lezárása és a szabad mozgás szinte felfoghatatlan mértékű korlátozása. Mindez a legtöbb esetben ráadásul nem pusztán politikai önkény, hanem egy láthatóan igen erős társadalmi akarat kényszerítő erejére történt. Hogy ezek a jelenségek csak pillanatnyi megakadást okoznak egy természetes, vagy bizonyos szemszögből annak ható folyamatban, vagy tartós visszalépést jelentenek a határok felülírását, de legalábbis jelentős átértelmezését célzó törekvésekben azt most szinte lehetetlen lenne megjósolni. Beszédes viszont erre vonatkozóan a dolgozat egymásra épülő fejezeteiből kirajzolódó kép. Az látszik ugyanis, hogy mindegy, hogy a határt mikor, milyen körülmények között hozták létre és majdnem mindegy, hogy ezt a természetes vagy

⁴⁶ Az egyes települések egyoldalú lezárása azért is különösen sokkoló, mert bár a 19. századi nemzetállami koncepció a mai napig tulajdonképpen az európai (tágabban a nyugat által dominált világrend) egyeduralmú társadalmi szervező ereje, éppen ez a nemzetállami koncepció volt hivatott kétszáz éve felülírni a korábbi, sokkal inkább települési közösségek léptékében szerveződő társadalmi rendet. A jelenség tehát éppen ennek az évszázadok óta befejezettnek hitt folyamatnak az alapvető kudarcát jeleníti meg – hosszabb távon pedig a globalizációs törekvések jövőbeli sorsára is következtetni enged.

az épített fizikai környezet milyen módon támogatta vagy őrizte meg. A határok csak addig írhatóak felül, amíg ezt felülírt állapotot egy egységes és többé-kevésbé kiegyensúlyozott társadalom konszenzusosan és tevőlegesen folyamatosan fenntartja. Abban a pillanatban, hogy a társadalmi egység és konszenzus sérül, a szunnyadó határok újra és többnyire régi fizikai nyomaik mentén képesek aktiválódni. Mikháza kétezer éves történelme is bizonyíték rá, hogy ahol egyszer a primer önvédelmi logika alapvetései szerint egy társadalom a saját határát kijelölte, ott a későbbiekben (ha ugyan ez a logika ismét megköveteli) a határ újra aktiválódik majd.⁴⁷ Ugyanez a mintázat olvasható ki a budapesti esettanulmányok sorából is és ugyan ez a működési logika ismétlődött meg az elmúlt évtized és az elmúlt évek teljes társadalmakat megbolygató eseményei következtében is.

Ezeknek a jelenségeknek a komplex vizsgálata azonban szolgál reménykeltő olvasattal is. Azt láthatjuk, hogy a határ végső soron és alapvetően nem a társadalmi elidegenítés eszköze, sőt, valójában minden társadalomban jelen van a belső igény a határok jelenlétének mérséklésére – igaz ugyan, hogy a társadalom berendezkedéstől függően ez az igény eltérő mértékű. Összeségében az látszik, hogy minél kiegyenlítettőbb a közösségek közötti viszony, a határ annál inkább veszít korlátozó, demarkációs szerepéből. Habár úgy látszik, hogy társadalmaink jelentős (és történelmi léptékben is valószínűleg igen távoli) teljes átformálása nélkül a közöttünk élő határokat nem leszünk képesek felszámolni, kellő tudatossággal és munkával mégis felülírhatjuk a határaink számunkra terhes és káros jelentéseit.

[42] Keletnémet rendőrök figyelik a tömeget a Falon 1989-ben Berlinben.

(Forrás: The Guardian - DDR Museum. <https://www.theguardian.com/world/2014/nov/06/sp-fall-berlin-wall-what-it-meant-to-be-there>)

⁴⁷ A római limes mentén a huszadik század során két világháború megerősített frontvonalra húzódtott.

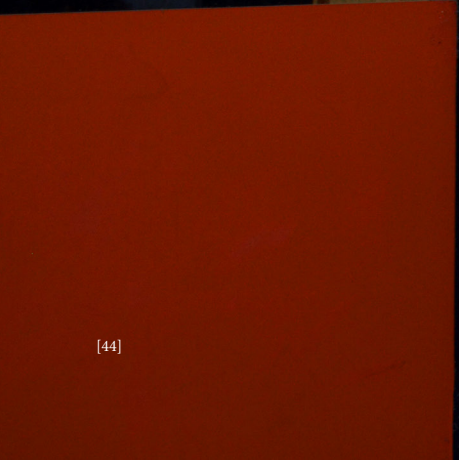
FOTÓESSZÉ

ROVIDARU-LAKÁSTEXTIL

székelykeres

1001

WILHELM RICHARD

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם

ogy a 19. század közepe óta ez a környék a budapesti zsidó élet központja. Közösségi terek, boltok sokasága volt és van jelenleg is ezekben az utcákban. 1944. december 2. és 1945. január 18. között zsidó származása miatt hetvenötöt itt, a budapesti gettóban. Összeszűfolyva minácsze 0.3 négyzetkilóméter területen 14 ember egy szobában, kiszolgáltatva a körülményeknek, a magyar nyilasok keze alá. E másfél hónap alatt az áldozatok száma meghaladta a tízezer lelket.

...imát az itt elpusztult tízezer ember és a Holokauszt hatszáz ezer magyar áldozatát az élők egy jó cselekedettel. Isten nevének magasztalásával emlékeznek az

...ntek délután a Szombat tisztelőit! ...ni!

...évaló az én pásztorom, nem szenvedhetek hiányt. Pásztoros réteken dejellett. ...em. Felülírti lelkem, igaz ösvényen vezet Neve kedvéért. Ha sőtát szakadékokan ...rt velem vagy, botod és támaszkod lesz a vigaszom. Asztalt terítesz elem ellen- ...ened fejemet, csordultig töltd poharamat. Csak jóság és szeretet vesz körül ...m fogytig az Örökkévaló házában lakom.

This wall serves as a memorial to the first Jewish ghetto in Europe, the Budapest Ghetto. It was established in 1944, during the Holocaust, and lasted until January 1945. The ghetto was a place of suffering and death, where thousands of Jews were confined and eventually murdered. The wall is a reminder of the atrocities that took place here and a symbol of the resilience of the Jewish community.

As you stand before this wall, do not forget to look up at the sky. It is a reminder of the hope and faith that sustained the Jewish people during these dark times. The memory of those who were lost here is a part of our collective history and a source of strength for us all.

Recim 23
A king of David, The Lord is my shepherd, I shall not want, he shall restore me, his paths are justice, his ways are peace, he shall make me lie down in green pastures, he shall lead me beside the still waters, he shall refresh my soul, he shall lead me in the paths of righteousness for his name's sake.

ונתתי להם בבייתי ובחומתי יושם אשתי לא צדקה

Textual information or plaque on the concrete wall.

MACESZ BISTRO

MACESZ BISTRO

BEJÁRAT

ENTRANCE

VII. kerület Erzsébetváros
Kazinczy utca
 15 ← 15

Z 25

Z 190
 T 720
 A 20

Z 190
 T 710
 A 21

KIVÉVE
 ↓ ↑

2X

ITT LAKOTT
HEGYI TIBOR
SZ. 1911
MUNKASZOLGÁLATOSKÉNT
JASLOVSNÓJÉGAN
MEGÖLTÉK 1942.XI.16-ÁN

ITI LAKOTT
SCHMIDEK LÁSZLÓ
SZ. 1907
MUNKASZOLGÁLATOSKÉNT
BLOHINONÁL
MEGÖLTÉK
1942. SZEPTEMBER 23-ÁN

Ó MIÉRT SZÜLTE ANYA
MIÉRT E MOSTOHÁT
S KI FELTALÁLTA
EGYÉRT, CSAPÁT.
1955. évi elirat

KISGYŐRÉTA II. VILÁGHÁBORÚ
 MAGYAR HŐSEINEK
 SOHA TÖBBÉ
 1945. HÁBORÚT DICSŐSÍT G.
 E 3 AN RAKOSHEGY HEJAI B. HŐSÖKNEK
 MÁRTHA JÁNOS ÉS CSILIKTÉRI
 HELYZETT OROK NYUGATÓRA

MESTERMUNKA

079

TIME BOX PAVILONOK A MIKHÁZI RÉGÉSZETI PARKBAN.

- Helyszín: Mikházi Régészeti Park, Mikháza, Maros Megye (Románia)
Parcul Arheologic Călugăreni, Călugăreni, Județul Mureș (România)
- Tervező: Sági Gergely
Konzulensek: Vasáros Zsolt DLA
Gaul Cicelle DLA
- Honosítás: Tövissi Zsolt
Kiállítás: Pánczél Szilamér Péter, Silvia Mustață, Ötvös Koppány Bulcsú (Maros Megyei Múzeum)
Grafika: Karácsony István (Maros Megyei Múzeum)
Tervezés: 2013-2015
Kivitelezés: 2015-2016
- Díjak: 2017 Piranesi Student Honorable Mention - Shortlisted
2016 Média Építészeti Díj - Döntős
- Kiállítás: 2019 Tér///Erő. II. Nemzeti Építészeti Szalon. Műcsarnok
Publikációk: PÁLINKÁS, E: *Jel a kukoricásban*. Magyar Építőművészet 2016/6 pp. 52-53 (2016)
1 Divisare
2 Archdaily
3 Építészfórum
4 Magyar Építőművészet Online

Budapest, 2023.

1

2

3

4

A Kapcsolat.

A helyhez való kapcsolódás itt nem egy pusztán klisé, ami a szép formákat és hangzatos tartalmakat szül, hanem sokkal inkább egy olyan alapvető igény, ami a pavilonok hosszútávú fennmaradását szolgálja. Amikor a pavilon az év tizenegy hónapjában magára hagyva áll a faluszéli kukoricásban, kiszolgáltatva az elemeknek és bármilyen más romboló hatásnak, az egyetlen esélye a túlélésre, ha gazdája van. Ha a falusiak képesek azonosulni a falujuk határában álló kis építményekkel, képesek azokat befogadni (képletesen és szó szerint is), ha a közösség képes őket a magáénak érezni és felelősséget vállalni értük, akkor a pavilonok túlélhetik azt az időt, amire tervezettek. Ilyen formán tehát a kapcsolatteremtés nem csak célja, hanem az egyetlen esélye is a pavilonok létezésének.⁴⁸

Mikháza és a Nyárád völgye látképe. A háttérben a Görgényi Havasok. (Fényképezte: Sági Gergely)

⁴⁸ A 2013-ban készült TDK munka műleírásának első bekezdése.

A két épület három év együttműködésének gyümölcse. 2013-ban indult a „Római Limes, mint európai kultúrtáj”⁴⁹ elnevezésű ERASMUS IP, amely keretében német, román és magyar régész-, építész-, geofizikus- és restaurátor hallgatók és oktatók dolgoztak együtt a hajdani Dacia határát képező erődrendszer egyes elemeinek feltárásán. A Maros Megyei Múzeum által koordinált programban együttműködő partnerek voltak a Humboldt-Universität zu Berlin Winckelmann Intézete, az Universität zu Köln Régészeti Intézete, a Fachhochschule Erfurt Konzerválási és Restaurálási Szakiránya, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár) Ökortörténeti és Régészeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest) Geofizikai és Űrtudományi Tanszéke, a BME Építésmérnöki Kar, Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszéke⁵⁰, a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke, valamint az Universitatea Petru Maior Történelem és Nemzetközi Kapcsolatok Intézete.

Mivel alapvetően régészeti célú programról volt szó, építésként a feladatunk kettős volt: a feltárási munkákhoz adott támogatás (egyes leletek és a feltárt terület rajzi feldolgozása) mellett külön figyelmet fordítottunk a falu még meglévő és ami talán még fontosabb, élő népi építészeti örökségének felmérésére, dokumentálására.

Több éven keresztül minden nyáron intenzív, több hetes terepmunka során folyamatosan mélyült el a kapcsolatunk a hellyel, a helyiekkel. A mikházaiak nem csak otthonaikba engedtek be, de közülük sokan az életük személyes történeteit is megosztották velünk, amiken keresztül egy egészen váratlan, gazdag és sok esetben a felszínen láthatatlan világ részeseivé válhattunk. Megtapasztalhattuk, hogy dacára az elmúlt évszázad hanyattatásainak, Mikházán a mindennapok továbbra is sokat megőriztek a hagyományos falusi élet alapvető karakteréből – bár talán az utolsó pillanatban láthattuk mindezt közlőről.

Azért tartom különösen fontosnak ezt külön kiemelni, mert a későbbiekben ezek a tapasztalatok komoly támpontot nyújtottak a pavilonok tervezésének kezdetén és utána a tervek pontosítása során is.

A pavilonok tervezése 2013 nyarán kezdődött, az ERASMUS IP első évében. A feladat ideiglenes kiállítási pavilonokról szólt, amelyeket az ásatási területen lehet felállítani a terepmunkák idejére. A cél olyan, csak néhány évig álló szerkezetek tervezése volt, amelyek segítségével a feltárások alatt és a végleges régészeti park kialakításáig bemutatható a régészeti területen folyó munka, valamint a feltárással érintett római segédcsoport tábor, a fürdő és a *vicus*⁵¹ területe is. A kezdeti feladatkiírásban nem volt megfogalmazva konkrét elképzelés a bemutatás módjára vagy a kiállítási tartalomra vonatkozóan, így ezek is a tervezés részét képezték.

Ugyan az első skiccek még a helyszínen megszülettek, az első tervváltozat 2013 őszére egy TDK munka keretében készült el. Ez a terv akkor (az első „*Identitás és Kultúra*” szekcióban) második helyezést és Tanszéki különdíjat érdemelt. A zsűri tagja volt azonban Pánczél Szilamér régész, a Maros Megyei Múzeum munkatársa, a mikházi ásatások vezetője, aki látott fantáziát a pavilonok tervében – így született meg a felkérés a tovább tervezésre.

⁴⁹The Roman Limes as a European Cultural Landscape

⁵⁰2021 júliusa óta Explorativ Építészeti Tanszék

⁵¹A tábort övező civil település

A Koncepció.

Mikháza Maros megyében⁵², a Nyárád völgyében fekvő székely kistelepülés, Szovátától és Marosvásárhelytől is egyaránt nagyjából 40 perc autóútra található. Különleges múltja és jelenlegi – még – viszonylagos érintetlensége miatt azonban itt az egymásra rakódott történelmi rétegek jól követhető, komplex egységben jelennek meg. 2013 nyarán még sem aszfalt út, sem közvilágítás, sem csatorna nem volt a településen. Minden bája és szépsége mellett tipikus példája volt az elöregedő székely falunak, ami változás nélkül egy, legfeljebb két évtizeden belül minden bizonnyal végleg kiürülne és eltűnne a térképről. A falu határában található római kori régészeti lelőhely különleges adottsága azonban, hogy a legtöbb hasonló lelőhelytől eltérően könnyen feltárható mivel a falu nem rá, hanem mellé települt az évszázadok során. A Maros Megyei Múzeum koordinálásával zajló kutató- és alkotómunka célja a római kori Dacia keleti határvonalának feltárása és csatlakoztatása ahhoz a nagyszabású európai kezdeményezéshez, amely a Limest, mint összefüggő rendszert Világörökséggé szándékozta emelni. Ennek a munkának a keretében kezdődtek 2013-ban (és zajlanak ma is) a mikházi ásatások. És ennek a hosszútávú vízióknak köszönhetően készültek el a pavilonok is.

A pavilonok tervezése sok fontos és nagyon aktuális kérdést vetett fel az egész munkafolyamat során. Legelőször is azt, hogy miképpen lehet és miképpen kell építésként viselkednünk egy olyan, meglehetősen konzervatív és nagyon meghatározott környezetben, mint amilyennek első ránézésre Mikháza is tűnik? A kezdetben teljesen nyitott, hátul szabályos „ház” metszetét felvevő, majd minden irányból szűkülő tölcser-szerű épület a további tervezés során bezárult, tömege mozgalmassabbá vált és végül elnyerte azt a szokatlan, ám alapjaiban továbbra is a helyi építészet világából táplálkozó formáját, amely egyedisége és feltűnősége ellenére, ismerős anyagai és emberi léptéke segítségével mégis képes illeszkedni a falu által lazán meghatározott táji szövet keretihez. A pavilon legfontosabb mondanivalója és üzenete (aminek a formálása és anyagi valósága is alá lett rendelve) azonban a kapcsolatteremtés. Kapcsolatteremtés a múlt és jelen között, az ókori Birodalom és a mai Mikháza között, az építész, a régész, a muzeológus és a helybeli ács, tanár, diák, szakember és látogató között. Egy olyan elem, aminek legfőbb célja, hogy egy kicsit összekössön minket egymással, a múltunkkal, a jelenünkkel és a jövőnkkel. Emiatt a kapcsolat miatt volt fontos és vált az egész tervezés egyik meghatározó elemévé, hogy a pavilont helyi anyagokból, helyi munkaerővel kell felépíteni. Éppen azért, hogy a kis építmények ne csak fizikailag, hanem érzelmileg is a falu közösségéhez tartozzanak. Azért, hogy a helybeliek ugyan úgy a sajátjának, ha úgy tetszik, „gyermekeinek” tekintsék őket, mint ahogy bármelyikünk, aki aktívan részt vett a munka valamennyi folyamatában.

Két év tervezés és pontosítás után, 2015 nyarán a pavilonok építése a Maros Megyei Múzeum által sikeresen megpályázott állami támogatással, a múzeum munkatársa (2021 óta pedig a múzeum igazgatója),

⁵²Ma: Călugăreni, Mureș, Románia

[75] A Time Box Pavilonok avató ünnepsége 2016. május 06-án. (Fényképezte: Vasáros Zsolt)

Ötvös Koppány Bulcsú irányítása alatt számos falubeli munkás bevonásával kezdődött el. Az újszerű forma és szerkezet az első megdöbbenés után izgalmas kihívássá vált mindenki számára. A tábor résztvevői, mint az „ikrek” emlegették őket, a munkások pedig elkezdtek velük álmodni. Az építkezés (ahogy az lenni szokott) elhúzódott, így a pavilonok 2015 őszére készültek el, avatásukra szinte pontosan 3 évvel az első skiccek papírra vetése után, 2016. májusában kerül sor.

A mestermunka kapcsolata a disszertáció témájával.

A pavilonok tervezése során a feladat (bár számtalan réteggel gazdagodott) a Megbízó szándékai szerint elsődlegesen az egykori római határvédelmi rendszer egy elemének reprezentációja volt. Túlzás lenne azt állítani, hogy a pavilonok tervezése idején a határ, mint önálló entitás reprezentációja kifejezetten cél lett volna, azonban utólag szemlélve kétségtelenül felfedezhetőek a pavilonok többszörös határhelyzetében állásából fakadó tartalmak. A pavilonok határon állnak, beékelődve a régészeti lelőhelyet feltáró és fenntartó múzeumi gondolkodás és a falusi élet mindennapjainak feszítő ellentétébe. Határon állnak, mint a falu legutolsó é pitményei a kukoricaföldek és szántók és az utolsó házak között. De határon állnak a régmúlt és a mai jelen között nem csak tartalmukban, de anyagi valóságukban is egyensúlyozva egykor és most, tradíció és fejlődés között egy szűk (vagy néha nem is olyan szűk) mezsgyén. A pavilon-ikrek nem elsősorban a kiállításukban bemutatott egykori római határt reprezentálják, de ahhoz kapcsolódóan nála sokkal elvontabb határhelyzetek egész sorát jelenítik meg.

6. Tézis

A határleNyomatokhoz az idő függvényében több, eltérő jelentés is kapcsolódhat, és ezek a jelentések tudatosan is alakíthatók. Az ilyen új, mesterséges narratívák kialakítása a határ, mint szükségyszerű és állandóan jelenlévő társadalmi és fizikai konstrukció elfogadásával segíthet a társadalom énképének formálásban, történelmi tudatának építésében.

Ha elfogadjuk, hogy a határok létrehozása és bizonyos mértékű fenntartása a társadalom alapvető szükséglete, akkor a határ, mint jelenség állandóságát is el kell fogadnunk. Ebben az esetben pedig az erőltetett megszüntetésük helyett a hozzájuk kapcsolódó narratívák megfelelő kialakítására kell törekednünk. Ha megfelelő érzékenységgel és tudatossággal viszonyulunk a határok jelenségéhez, illetve a hozzájuk kapcsolódó narratívákhoz és ezeket a narratívákat helyes eszközökkel az emlékezetpolitika szolgálatába állítjuk, akkor a pozitív társadalmi hatás erősebb lehet, mint a határ vagy akár a határleNyomat erőszakos megszüntetése, eltűntetése esetén.

A mestermunka fogadtatása, tanulságok, tapasztalatok.

A megépült pavilonok fogadtatása váratlanul pozitív lett. Természetesen mindig reméljük, hogy a terveinket sikerek követik, de valótlanság lenne azt állítani, hogy a ilyen mértékű sikerre számítottam volna. Nem is elsősorban a váratlan sajtóvisszhangra vagy a különböző díj-jelölésekre gondolok, hanem a falusiak általános lelkesedésére. A végeredmény azt mutatta, hogy az eredeti szándék valóban célba ért. Azzal, hogy a helyi közösség számos tagja aktívan részt vett a kivitelezésben valóban mindannyian elkezdtek magukénak érezni a pavilonokat. Annyira, hogy amikor egyikőjük számára kiderült, hogy a Múzeum csupán ideiglenes létesítményeknek szánja őket, őszinte felháborodással közölte, hogy márpedig a pavilonok nem mennek onnan sehova „azok már örökre Mikházához tartoznak”. Lassan hét év telt el a pavilonok avatása óta, az azóta is kifogástalan állapotuk, a karbantartás gondossága pedig szintén a koncepciót igazolja: a pavilonoknak van gazdája. A közösség befogadta őket és felelősséget is vállalt értük. Természetesen ehhez a Múzeum egyre a ktívabb jelenléte is nagyban hozzájárul, azonban évről évre visszatérve továbbra is nyilvánvaló, hogy néhány lelkiismeretes falusi közreműködése nélkül pusztán az intézmény jelenléte mit sem számítana.⁵³

Az egyre aktívabb jelenlét mellett az elmúlt évek során egyre inkább nyilvánvalóvá válik mikházi működésünk egy másik, korábban sokkal kevésbé nyilvánvaló olvasata is. Mint az már szóba került, valószínűleg a 2013-ban elkezdett munkánk egy eltűnőben lévő világ utolsó pillanatait rögzíti Mikházán. Tíz évvel ezelőtt azzal a szándékkal kezdtünk neki a falu dokumentálásának és kutatásának, hogy megörökítsük annak különleges és meglepően (ám szerencsénkre) kevésbé bolygatott, még igazi, őszinte világát. Ám mindeközben nem sejtettük, hogy a munkánk sikere révén olyan mértékben gyorsítjuk fel (az egyébként előbb-utóbb mindenképpen bekövetkező) változásokat, ami végülis a szemünk láttára emészti fel azt, ami miatt egykor úgy éreztük, hogy a falu kiemelt figyelmet érdemel. Hidegzuhanyként éri az embert ráeszmélni arra, hogy minden szándék ellenére úgy tűnik, két út áll Mikháza és a hasonló falvak előtt: változatlanul skanzenné merevednek, míg kilátások, jövő és munka hiányában a fiatalok végleg elhagyják őket és az utolsó öregek elmúlásával a falu is végleg feledésbe merül, vagy megpróbálni változtatni, megmaradni, feladva közben sokszáz év változatlan

⁵³Név szerint ki kell emelni

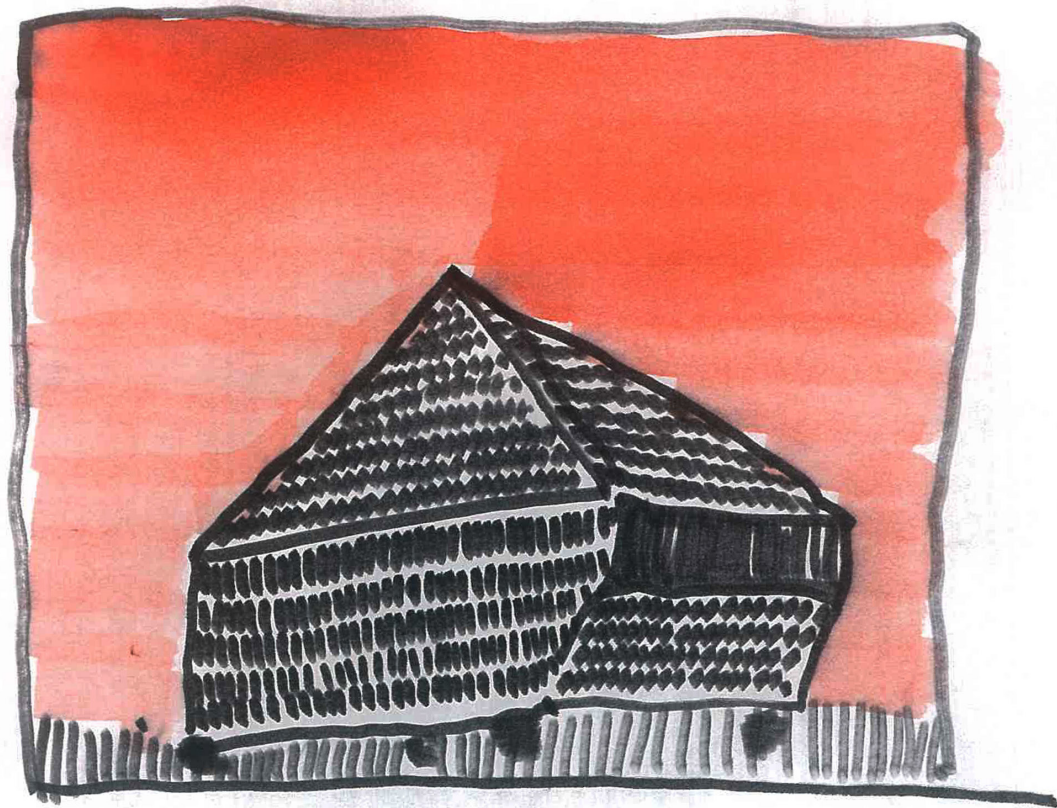
Balla Zsigmondot és testvérét, Zsoltot, valamint Ferit, aki 2022 őszén tragikus hirtelenséggel távozott közülünk.

Ők (most már a Maros Megyei Múzeum alkalmazásában) a kezdetektől fogva részt vettek a pavilonok építésében és fenntartásában.

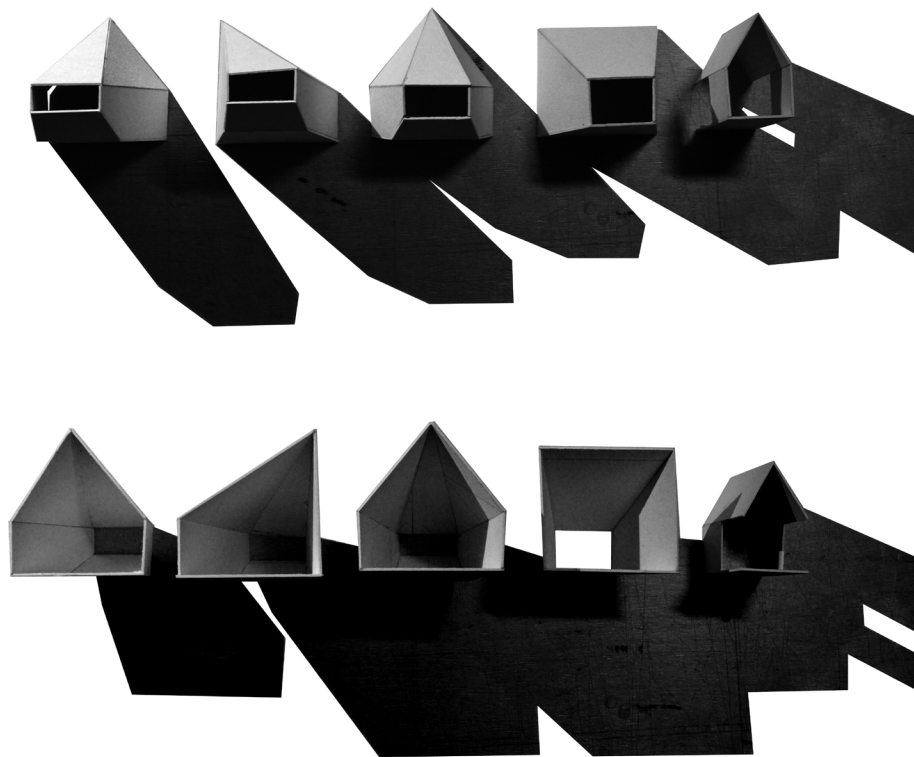
hagyományát, életmódját, melyek a mai (általunk annyira csodált) falusi karakter pillérei voltak. Keserédes érzés, hogy ennek a folyamatnak nem csak nézői, de részesei, alakítói is vagyunk. Az elkerülhetetlen elmúlás miatt érzett keserűség mellett azonban optimistának kell lennünk. A folyamatosan zajló átadások, a 2022-ben tizedik kiadását ünneplő Római Fesztivál, a Csúrszínház népszerű, regionálisan is jelentős kulturális eseményei ráirányítják a figyelmet a falura, ami új, soha nem látott lehetőségeket teremt a Mikháza megmaradásáért végzett kemény munka folytatására. Az egyre-másra szaporodó fejlesztések, az évtizedek elmaradása után megvalósuló közmű beruházások mellett a Maros Megyei Múzeum gondozásában korábban üres porták újulnak meg, a falu határában felépült Time Box pavilonok és a Tájoló kilátó pedig új fejezetet nyithat Mikháza évszázados történelmében. Az már rajtunk (Mikháza közösségén és a velük aktívan együttműködőkön) múlik, hogy ez az új fejezet képes lesz-e a régi szerves folytatásaként íródni, életben tartva mindazt, amit értéknek tekintünk: a hagyományt és azt a gazdag és különleges történelmet, melynek sokszor még élő rétegei körbevesznek bennünket.

[76] Morzsi, a Régészeti Park fogadott kutyája őrzí a pavilonokat az avató napján. (Fényképezte: Sági Gergely)

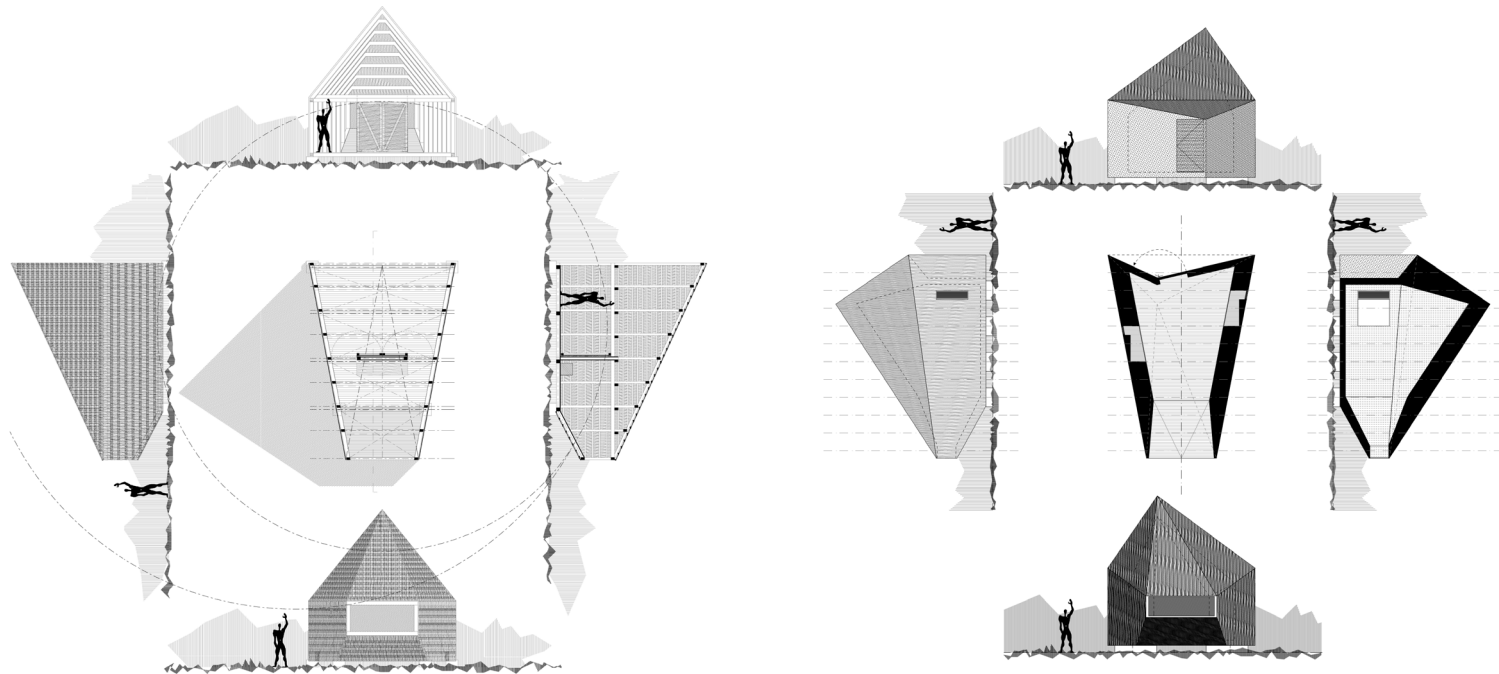

[80] Konceptió makettek - formakeresés.

*Az előző oldalakon: A tervezési helyszín, a Mikházi Régészeti Park légifotója 2013-ból. (forrás: Pécsi Légitérvészeti Téma, fényképezte: Szabó Máté)
Lapok a skiccfüzetből. A forma kialakulása.*

[81] A TDK-ra készült első tervváltozat (2013) és a megépült változat (2015) rajzai.

[83] [84] [85] Képek a kivitelezésről, 2015 nyarán. (Fényképezte: Vasáros Zsolt)

[87] Részletek belül és [88] kívül, a megnyitó napján, 2016. május 06-án. (Fényképezte: Sági Gergely)

Az előző oldalon: A pavilonok a Deményháza felől érkező útról nézve a megnyitó napján. (Fényképezte: Sági Gergely)

[90] [91] [92] A kiállítás a pavilonok belsejében. A felső kép a fürdő pavilonban, az alsó képek a castrumnak dedikált pavilonban készültek. (Fényképezte: Sági Gergely)
 Az előző oldalon: A pavilonok 2022 márciusában. (Fényképezte: Sági Gergely)

[94] A pavilonok és a falu határát jelző tábla a kukoricaföldek szélén. (Fényképezte: Sági Gergely)
Az előző oldalon: A pavilonok 2022 márciusában. (Fényképezte: Sági Gergely)

[95] A részben a Mestermunkához kapcsoló folyamatok eredményeképpen a Mikházi Régészeti Parkban az elmúlt években két további hallgatói munka is megépült. *Sarokpontok. Tervezők: Bilák László, Ferenczi Natália, Túri Levente. Konzulens: Sági Gergely. 2022. (Fényképezte: Sági Gergely)*

[96] A részben a Mestermunkához kapcsoló folyamatok eredményeképpen a Mikházi Régészeti Parkban az elmúlt években két további hallgatói munka is megépült. *Tájéló. Tervezők: Lócsei Vera, Ruga Máté. Konzulens: Vasáros Zsolt DLA. 2014-2017. (Fényképezte: Sági Gergely)*

FORRÁSOK JEGYZÉKE

- ADAMS, P. C. - HOELSCHER, S. - TILL, E. K.:
Textures of Place: Exploring Humanist Geographies.
Minneapolis: University of Minnesota Press (2001)
- AGNEW, J. A. - DUNCAN, J. S.:
The Power of Place: Bringing together Geographical and Sociological Imaginations.
London: Routledge (1989)
- ARAGNO, F. - AYOUB, M. - LACAILLE, V. - SZCZEPSKI, P.:
oraé – Experiences on the Border.
Zürich: Lars Müller Publishers (2021)
- ASSMANN, J.:
A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.
Budapest: Atlantisz Kiadó (1999)
- BANDEIRA, P. - CARVALHO, J. - CARVALHO, R. (szerk.):
Power / Architecture. Casa da Arquitectura
Zürich: Lars Müller Publishers (2017)
- BILBAO, T. - GREENBERG, N. - GOSH, A. S. (szerk.):
Two sides of the border. Reimagining the region.
Zürich: Lars Müller Publishers (2020)
- BIRTHLER, M. - KRÜCKEBERG, L. - PUTZ, W. - WILLEMEIT, T. (szerk.):
Unbuilding Walls: Vom Todesstreifen zum freien Raum / from Death Strip to Freespace.
Basel: Birkhäuser (2018)
- BUN, Z. - SZABÓ, L. (szerk.):
Építészet és Innováció. Az Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyve 2020.
Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola (2020)
- CALAME, J. - CHARKESWORTH, E.:
Divided Cities. Belfast, Beirut, Jerusalem, Mostar, and Nicosia.
Philadelphia: University of Pennsylvania Press (2012)
- CANOVAS BLANCO, L. A. - GALÁN, I. G. - MINGUEZ CARRASCO, C. - NAVARRETE LLOPÍS, A. - OTERO VEZIER, M. (szerk.):
After Belonging. The Objects, Spaces, Territories, of the Ways in Transit.
Zürich: Lars Müller Publishers (2016)
- COSGROVE, D. - DANIELS, S.:
The Iconography of Landscape.
Cambridge: Cambridge University Press (2013)
- CRUZ, T. - FORMAN, F.:
Mexus. US-Mexico Border, 2018.
In: Fitz, A. - Krasny, E. (szerk.): *Critical Care: Architecture and Urbanism for a Broken Planet.*
Massachusetts – Wien: The MIT Press – Architekturzentrum pp. 213-216 (2019)
- DUNCAN, J. S. - LEY, D.:
Place/Culture/Representation.
London: Routledge (1993)
- FABÓ, B.:
A budapesti vámvonalrendszer változása a XIX-XX. században.
In Szvoboda Dománszky, G. (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából.* (25)
Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, Budapest Főváros Levéltára pp. 61–84. (1996)
- FINKELMAN, I. - PINTO FDEDA, D. - SAGIV, O. - COEN UZZIELI, T. (szerk.):
In Statu Quo. Structures of Negotiation.
Berlin: Hatje Cantz Verlag (2018)
- GÁRDONYI, A.:
A hétszázéves Budapest.
Budapest: Palladis Rt. (1944)
- HEGYI, D. - LÁSZLÓ, ZS. - LEPOSA, ZS. (szerk.):
War of Memories. A guide to the Hungarian memory politics.
Budapest: Tranzit.hu (2015)
- HERRCHEL, T.:
Borders in Post-Socialist Europe: Territory, Scale, Society.
London: Routledge (2016)
- HUNFALVY, J. - ROHBOCK, L.:
Buda-Pest és környéke.
Pest: Lauffer és Stolp (1859)
- JACKSON, P.:
Maps of Meaning: An Introduction to Cultural Geography.
London: Routledge (1989)
- KOSTOF, S.:
The city shaped: Urban patterns and meaning through history.
London: Thames & Hudson (1999)
- LUGOSI LUGO, L.:
Zsidó Budapest.
Budapest: Vince Kiadó (2002)
- LUKÁCS, L.:
Pest-Buda az 1867-es Kiegyezés idején.
Budapest: Akadémiai Kiadó (1996)
- MATTEO, J. L. (szerk.):
Middle East. Landscape. City. Architecture.
Zürich: Park Books (2013)

- MCGREEVY, P.:
A kultúrán túli tereket figyelve: a földrajz és az örület.
(ford. Vékony Attila).
AETAS 2001/1 pp. 187-194 (2001)
- MOORE, N. – WHELAN, Y.:
Heritage, Memory and the Politics of Identity. New Perspectives of the Cultural Landscape.
Aldershot: Ashgate Publishing (2007)
- MUMFORD, L.:
The city in history.
New York: Harcourt, Brace & World (1960)
- NEVENKIN, K.:
A Budapest Erőd 1-2.
A magyar főváros ostroma 1944-45.
Budapest: Hadtudományi Akadémia (2021)
- PAEZ, R.:
Operative mapping. Maps as Design Tools.
New York: Actar Publishers (2019)
- PARRY, W.:
Against the Wall. The art of resistance in Palestine.
Cairo: The American University of Cairo Press (2010)
- PIERIS, A. (szerk.):
Architecture on the Borderline – Border politics and built space.
London: Routledge (2019)
- PREISICH, G.:
Budapest városépítésének története. Buda visszavételétől a Kiegyezésig.
Budapest: Műszaki Könyvkiadó (1960)
- RAEL, R.:
Borderwall as architecture. A manifesto for the U.S.-Mexico boundary.
Oakland: University of California Press (2017)
- RAEL, R. – SAN FRATELLO, V.:
Borderland dreams.
BOOM 2014/4 (1) pp. 98–102 (2014)
- RUPP, J.:
Buda-Pest és környékének helyrajzi története.
Pest: Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvtárusnál. (1868)
- SÁGI, G.:
Határnyomatok. Erővonalak emlékképeinek vizsgálata térben és időben a Maros megyei Mikházán.
in: BUN, Z. – SZABÓ, L. (szerk.)
Építészet és Innováció. Az Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyve 2020.
Budapest: BME Építőművészeti Doktori Iskola (2020)
- SCHIMANSKI, J. – WOLFE, S. F.:
Border Aesthetics: Concepts and Intersections.
New York: Berghahn (2017)
- SCHMIDT, E – VÖCKLER, K. (szerk.):
Remembering Landscape.
Köln: Snoeck Verlagsgesellschaft (2019)
- SEN, A. – JOHUNG, J.:
Landscapes of Mobility. Culture, Politics and Placemaking.
Aldershot: Ashgate Publishing (2013)
- STEWART, P. J. – STRATHERN, A. (szerk.):
Landscape, Memory and History.
London: Pluto Press (2003)
- STILGOE, J. R.:
What is Landscape?
Cambridge: MIT Press (2015)
- SZABÓ M.:
Repülés a múltba: A légirégészet története.
Pécs: Zöld Infó Média (2018)
- TAYLOR, F.:
The Berlin Wall: A World Divided, 1961-1989.
New York: Harper Perennial (2008)
- TILLMANN, J. A.:
Az eseményhorizonton túl. Terek, kultúrák, távlatok.
Budapest: Typotex (2018)
- TÓTH, E. (szerk.):
Budapest Enciklopédia.
Budapest: Corvina, (1970)
- TÓTH, J.:
Ósi épített tájak a Kárpát-medencében.
Pilisvörösvár: FRÍG Kiadó (2007)
- VASÁROS, Zs. – SÁGI, G. (szerk.):
Mikháza Építészeti Atlasza.
Architectural Atlas of Călugăreni.
Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék (2020)
- VÉGH, A.:
Buda város középkori helyrajza I.
Budapest: Budapesti Történeti Múzeum (2006.)
- VÉGH, A.:
Buda város középkori helyrajza II.
Budapest: Budapesti Történeti Múzeum (2008)
- VIRILIO, P.:
Bunker Archeology.
New York: Princeton Architectural Press (1994)
- WINKLER, G.:
Erődvárosok, városrerődítések.
Budapest: Műegyetemi Kiadó (2007)
- de WIT, S.:
Hidden Landscapes. The metropolitan garden as a multi-sensory expression of place.
Amsterdam: Architectura & Natura (2018)

KÉPEK JEGYZÉKE

- [01] Illusztráció: SÁGI, G.
- [02] Illusztráció: SÁGI, G., képek: Google Earth
- [03] Printscreen: Antiatlas of Borders
(<https://www.antiatlas.net/news/> utolsó elérés: 2022.05.29.)
- [04] Illusztráció: RAEL, R. 2017. pp. 160-107.
- [05] Fénykép: RAEL, R. - SANFRATELLO, V. 2014.
(<https://www.creativeboom.com/inspiration/see-saw-at-the-border-wall-between-the-usa-and-mexico-named-best-design-of-2020/> utolsó elérés: 2022.05.29.)
- [06] Illusztráció: SÁGI, G.
- [07] Térkép: ORTELIUS, A.
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1572_Europa_Ortelius.jpg/ utolsó elérés: 2022.05.29.)
- [08] (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/68/Limes4-hu.png> utolsó elérés: 2023.01.30)
- [09] Fénykép: KÁDÁR P.
A Földgömb 2019. 10/11 pp. 48-55
- [10] Térkép: Arcanum Maps
- [11] Térkép: Arcanum Maps
- [12] Illusztráció: SÁGI, G.
- [13] Metszet: CORONELLI, V. M.
(<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btvb55006153j.r--buda.langEN/>)
- [14] Illusztráció: SÁGI, G.
- [15] Fénykép: SÁGI, G.
- [16] Műholdkép: Google Earth
- [17] Illusztráció: SÁGI, G.
- [18] Térkép: Arcanum Maps
- [19] Térkép: Budapest Főváros Levéltára
BFL XV.16.b.221/17f
- [20] Fénykép: SÁGI, G.
- [21] Műholdkép: Google Earth
- [22] Illusztráció: SÁGI, G.
- [23] Fénykép: Budapest Főváros Levéltára
KLŐSZ, GY.
- [24] Térkép: MTI
- [25] Illusztráció: SÁGI, G.
- [26] Fénykép: SÁGI, G.
- [27] Fénykép: SÁGI, G.
- [28] Fénykép: SÁGI, G.
- [29] Illusztráció: Exploratív Építészeti Tsz.,
SÁGI, G.
- [30] Illusztráció: FERENCZI, N.- POPADINEC, A.
- [31] Illusztráció: BILÁK, L.
- [32] Térkép: SIPOS, P. - RAVASZ, I.
- [33] Térkép: Budapest Főváros Levéltára
- [34] Fénykép: SÁGI, G.
- [35] Fénykép: SÁGI, G.
- [36] Fénykép: SÁGI, G.
- [37] Fénykép: SÁGI, G.
- [38] Fénykép: SÁGI, G.
- [39] Fénykép: SÁGI, G.
- [40] Fénykép: SÁGI, G.
- [41] Illusztráció: BILÁK, L.
- [42] Fénykép: DDR Museum, The Guardian
(<https://www.theguardian.com/world/2014/nov/06/-sp-fall-berlin-wall-what-it-meant-to-be-there/> utolsó elérés: 2023.02.06.)
- [43] Fénykép: UVATERV
- [45] Fénykép: SÁGI, G.
- [46] Fénykép: SÁGI, G.
- [47] Fénykép: SÁGI, G.
- [48] Fénykép: SÁGI, G.
- [49] Fénykép: SÁGI, G.
- [50] Fénykép: SÁGI, G.
- [51] Fénykép: SÁGI, G.
- [52] Fénykép: SÁGI, G.
- [53] Fénykép: Budapest Főváros Levéltára
KLŐSZ, GY.
- [54] Fénykép: SÁGI, G.
- [55] Fénykép: SÁGI, G.
- [56] Fénykép: SÁGI, G.
- [57] Fénykép: SÁGI, G.
- [58] Fénykép: SÁGI, G.
- [59] Fénykép: SÁGI, G.
- [60] Fénykép: SÁGI, G.
- [61] Fénykép: SÁGI, G.
- [62] Fénykép: SÁGI, G.
- [63] Fénykép: SÁGI, G.
- [64] Fénykép: SÁGI, G.
- [65] Fénykép: SÁGI, G.
- [66] Fénykép: SÁGI, G.
- [67] Fénykép: SÁGI, G.
- [68] Fénykép: SÁGI, G.
- [69] Fénykép: SÁGI, G.
- [70] Fénykép: SÁGI, G.
- [72] Fénykép: SÁGI, G.
- [73] Fénykép: SÁGI, G.
- [74] Fénykép: SÁGI, G.
- [75] Fénykép: VASÁROS, Zs.
- [76] Fénykép: SÁGI, G.
- [77] Illusztráció: SÁGI, G.
- [78] Fénykép: Pécsi Légitérkezési Téka,
SZABÓ, M.
- [79] Rajz: SÁGI, G.
- [80] Illusztráció: SÁGI, G.
- [81] Rajz: SÁGI, G.
- [82] Fénykép: VASÁROS, Zs.
- [83] Fénykép: VASÁROS, Zs.
- [84] Fénykép: VASÁROS, Zs.
- [85] Fénykép: VASÁROS, Zs.
- [86] Fénykép: SÁGI, G.
- [87] Fénykép: SÁGI, G.
- [88] Fénykép: SÁGI, G.
- [89] Fénykép: SÁGI, G.
- [90] Fénykép: SÁGI, G.
- [91] Fénykép: SÁGI, G.
- [92] Fénykép: SÁGI, G.
- [93] Fénykép: SÁGI, G.
- [94] Fénykép: SÁGI, G.
- [95] Fénykép: SÁGI, G.
- [96] Fénykép: SÁGI, G.

BORDER IMPRINTS

Perceiving the patterns and spatial appearance of borders – three cases from Budapest

ABSTRACT

The thesis can be considered the organic continuation of an earlier research and published article with similar title which investigated the interpretation possibilities of different spatial and social aspects of the border imprints in Călugereni, Mureș County, Transylvania, at the location of the masterwork connected to the thesis.

This paper intends to both broadening the content of the topic and justifying the results of this more general and extensive context exploration in a location which I am personally and strongly attached to. The three border-cases chosen in Budapest – the historical urban borders, the Jewish quarter in Pest, and the fortification system around the capital dated to the Second World War – represent very varied spatial and chronological scales. The structure of the three study cases relies on a three-fold compositional unit, as a result of „rapport-matrix” trinity established for the description of individual case-studies. Between the physical dimensions (phenomenon) of border imprints and the related social narratives (meaning) the bond is the time, the main organizing element of the matrix. Hence the case-studies are presented through the contemporary interpretation of border imprints and their spatial occurrence and position in the urban fabric.

In the last part of the paper, in the summary we return to our starting point; the conclusions of the earlier paper will meet the results of the present work, thus the masterwork, the organic element of the summary and the fourth study case, can be interpreted as the contemporary reading of this last chapter.

1st Thesis

The character of border and its imprint can be described with three attributes: timeliness, spatiality and connotation. The spatial or built structures formed around the borders, unequivocally refer at the cause and circumstances of border establishing, therefore chronologically changing connotations, deduced from the imprints, can be assigned to these structures.

One can establish common patterns from the analysis of case-studies from different corners of the world. These patterns can be characterized by the trinity of 'structure-time-connotation'. These patterns show similarities in the fact that the character of border or border imprints can be determined in each time sequence by the investigation of the social attitudes (connotation) related to built or spatial structures embedded in well-recognizable spatial or urban fabric. This feature cannot only be interpreted in the present time, as the different connotations of the previous periods leave different, but characteristic and durable imprints on the structures formed along the border.

2nd Thesis

The imprints of border remain recognizable in the fabric of a settlement or landscape even after the original function of the border has been lost, and as such, the character of the border will be reshaped. The spatial, structural, and usage-related character of border imprint, unequivocally, refers to the cause and aims of border creation and, meanwhile, to the initial character of the border at its establishment.

Investigating the current urban fabric of Budapest (even the smallest plot partitioning, or the larger structures of the city, different spatial and chronological space- and land usage) one can conclude that the historical borders of the city produced well-recognizable traces in the current urban fabric, even today. The earlier borders are present not only physically, but also on a social level in the current urban fabric of the city, therefore, we can consider them, individually or as an assemblage, highly effective imprints of Budapest's historical borders. By observing these imprints, we can define, even now, the original character of these borders, the cause and aim of their creation, and on a broader extent, the history of the city.

3rd Thesis

As spatial and built structures with characteristic features have been formed along the borders, recognizable border lines are contouring, in some cases, in areas which developed in a different manner to their environment. These areas will become inclusions when the circumstances of the region are unfavourable. However, social will is able to reshape the negative character of these inclusions in a very short time.

The transformation of one urban region into an inclusion and thus its decline, isolation can happen spontaneously, apparently under „peaceful“ circumstances, but also in a violent manner, as a result of external, negative factors. The history of the Jewish quarter, later the ghetto in Pest, illustrates well how the violently created inclusion and border established around it with the purpose of intentional humiliation creates this situation, even to the cost of natural evolution processes. The contemporary change of the area is a good example for a city quarter which returns to its proper, natural evolution rhythm with enough social will, even after a horrible trauma.

4th Thesis

From a historical perspective, the imprints of earlier borders behave the same way, and they can become a reference point for both the natural structures and the borders of different character established in a later period. Thus, several different connotations can be assigned to a border imprint which can be present in the social consciousness with different activities, according to their chronology.

The borders are often formed at an already existing, natural, or artificial land feature, but during times, even the borders creates similarly behaving formations around themselves. A certain social memory can be associated to these features which is, however, strongly time-related and it can change according to the alternation of social and political environment: it can intensify, blur, or reactivate. There are two conditions for the reactivation: the feature related to earlier borders should be physically detectable, and the social-political environment should establish the conditions for the reactivation of the border.

5th Thesis

Borders are the essential needs of societies; hence societies will never be able to completely cease them without giving up their fundamental inner working mechanism. Until the imprints of borders are preserved, whether in the physical space or in the social collective memory, borders will never disappear, they only „rest“ and are inclined to reactivate any time.

The establishment of borders are determined by less abstract and artificially created concepts than the aspirations targeting their ceasing. The former mechanisms derive rather from primal and elemental evolutionary drives, while the latter are the creations of the modern and postmodern social approach which often endeavour to prove confusing and difficult-to experience explanation of the world. The recent events, the pandemic and migration crisis, however, have successfully demonstrated how fast these borders were, apparently annihilated and overwritten with great care in the past years, could be reactivated as a reaction to the altered political and social circumstances.

6th Thesis

With time many, different connotations can be assigned to the border imprints, and these connotations can be deliberately manipulated. The border as a creation of such new and artificial narratives, with the adoption of the omnipresent social and physical constructions can help in shaping the social self-image and building the historical consciousness.

If we accept that the existence of borders is not an original harm but the fundamental need of a society, we should also accept the permanence of the border as a construction. In this case, instead of their forced ceasing, we should place the emphasis on the formation of narratives related to them. If our attitude towards the borders and narratives of border imprints is conscious and sensible enough, and if we use these narratives to serve the politics of memory, then the positive social effect can be enhanced, rather than the violent ceasing or removal of borders or border imprints.

FÜGGELÉKEK

Nyilatkozat

Alulírott Sági Gergely kijelentem, hogy a doktori értekezést magam készítettem és abban csak a megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalommal, de átfogalmazva más forrásból átvettem egyértelműen, a forrás megadásával megjelöltem.

Hozzájárulok a doktori értekezésem interneten történő nyilvánosságra hozatalához korlátozás nélkül, de eseti hozzájárulásommal.

A doktori értekezés és a téziszfüzetek digitális és nyomtatott tartalma megegyezik egymással.

Kijelentem, hogy nem állok a doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve nem vontak vissza tőlem az elmúlt öt éven belül doktori fokozatot.

Ugyanezen tudományágban doktori fokozatszerzési eljárást, illetve fokozatszerzési eljárásra való jelentkezésemet az elmúlt két éven belül nem utasították el, illetve az elmúlt két éven belül nem volt sikertelenül zárult doktori védésem.

Sági Gergely
Budapest, 2023. január

Szakmai önéletrajz

Név:	Sági Gergely építész, egyetemi tanársegéd	
Születési hely, idő:	Budapest, 1987. november 13.	
Cím:	Budapest, 1039. Karácsony Sándor utca 22.	
Email:	sagi.gergely@epk.bme.hu	
Telefon:	+36-20/360-2120	
Nyelvismeret:	Spanyol C2 (DELE), 2011. Angol B2 (ECL), 2007. Német, alapszintű, nyelvvizsga nélkül.	
Tanulmányok:	2022.	Abszolutórium, BME Építőművészeti Doktori Iskola
	2018-2022.	BME Építőművészeti Doktori Iskola
	2016.	Diploma, BME-ÉPK, Ipari és Mezőgazdasági Építettervezési Tanszék Az Országos Széchényi Könyvtár átépítése és Bővítése a Budai Várban Konzulens: Vasáros Zsolt DLA
	2010-2011.	UPM ETSAM (Madrid) - Erasmus
	2007-2016.	BME Építészmérnöki Kar
Jogosultság:	É 01-6608	(Budapesti Építészakamara, 2019.)
Szakmai tapasztalat:	2022-	építész, társalapító, ügyvezető, æter
	2016-2022.	építész, Narmer Építészeti Stúdió
	2015-2016.	építész gyakornok, Narmer Építészeti Stúdió
	2012-2015.	építész gyakornok, 12:00 Építészműhely

Oktatás:	2022-	Egyetemi Tanársegéd BME-ÉPK, Exploratív Építészeti Tanszék
	2018-2022.	Doktorandusz BME-ÉPK, Exploratív Építészeti Tanszék
	2016-2018.	Meghívott oktató BME-ÉPK, Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék
	2012-2016.	Demonstrátor BME-ÉPK, Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék
Oktatott tárgyak:	2022-	STT, SKT
	2020-	TDK Tanszéki Titkár, KTDB Tag
	2020-	Diploma (társ témavezetőként) Munkahelyek 2. Tankörvezető
	2019-	Komplex 1-2. (társ konzulensként)
	2018-	TT ₁ , TT ₂ , TT ₃
	2016-	Munkahelyek 2.
	2012-2016.	Térkompozíció, Építészet alapjai
Nemzetközi tapasztalat:	2022.	TROHELD (Erasmus BIP), Románia
	2019-2022.	Triplex Confinium (Erasmus+), Románia-Szerbia
	2019.	Hassan Fathy Survey Mission, Egyiptom
	2016-2017.	Syro-Hungarian Archaeological Mission (PPKE-Régészeti Intézet), Szíria
	2015-2016.	Hassan Fathy Survey Mission, Egyiptom
	2014.	A PPKE-Régészeti Intézet Iraki Missziója, Kurdistan - Irak
	2013-2016.	The Roman Limes as a Cultural Landscape (Erasmus IP), Románia
2011-2012.	Odoo Project (Solar Decathlon Europe), Spanyolország	

Publikációk

2022

SÁGI, G. *History drawn in the landscape.*

in: BLIDARIU, C. - SIMINONESCU, O. (szerk.)

Triplex Confinium : A Collection of Pluridisciplinary Pedagogical Experiments and Field Research.

Temesvár: Editura Politehnica, pp 46-50 (2022)

MAJOR, Z. - SÁGI, G. - SZABÓ, L. - VASÁROS, ZS.

Working with the (invisible) built heritage.

in: BLIDARIU, C. - SIMINONESCU, O. (szerk.)

Triplex Confinium : A Collection of Pluridisciplinary Pedagogical Experiments and Field Research.

Temesvár: Editura Politehnica, pp 112-115 (2022)

MAJOR, Z. - SÁGI, G.

Heritage of the brick industry in Kikinda.

in: BLIDARIU, C. - SIMINONESCU, O. (szerk.)

Triplex Confinium : A Collection of Pluridisciplinary Pedagogical Experiments and Field Research.

Temesvár: Editura Politehnica, pp 248-251 (2022)

2020.

SÁGI, G. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

Mikháza Építészeti Atlasza/

Architectural Atlas of Călugăreni

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági

Építészeti Tanszék (2020)

SÁGI, G.

Határnyomatok/Border imprints.

in: SÁGI, G. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

Mikháza Építészeti Atlasza/

Architectural Atlas of Călugăreni

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági

Építészeti Tanszék (2020)

SÁGI, G. *Határnyomatok. Erővonalak emlékképeinek vizsgálata térben és időben a Maros megyei Mikházán.*

in: BUN, Z. - SZABÓ, L. (szerk.)

Építészet és Innováció. Az Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyve 2020.

Budapest: BME ÉDI (2020)

SÁGI, G. *The transformation of New Gourna.*

in: DÁVID, D. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

Current Research of the Hassan Fathy Survey Mission in Egypt : Publications of the Office of the Hungarian Cultural Counsellor in Cairo 2018-2019

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági Építészeti Tanszék, Office of the Hungarian Cultural Counsellor

in Cairo, pp 180-189 (2020)

SÁGI, G. *The Mosque.*

in: DÁVID, D. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

Current Research of the Hassan Fathy Survey Mission in Egypt : Publications of the Office of the Hungarian Cultural Counsellor in Cairo 2016-2017

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági Építészeti Tanszék, Office of the Hungarian Cultural Counsellor

in Cairo, pp 116-123 (2020)

SÁGI, G. *Mai szemmel: Dózsa Filmszínház*

METSZET: ÉPÍTÉSZET ÚJDONSÁGOK SZERKEZETEK

RÉSZLETEK (2061-2710): 2019/6 pp 7-7 (2019)

2019.

SÁGI, G. *Emlékezet és valóság. Gondolatok múltról és örökségről Hassan Fathy két munkája kapcsán.*

in: BUN, Z. - SZABÓ, L. (szerk.)

Glokális építészet. Az Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyve 2018-19.

Budapest: BME ÉDI, pp. 86-105(2020)

SÁGI, G. *Azt hiszem, ma nem egy avantgard korban élünk. Interjú José Ignacio Linazasoro spanyol építésszel.*

in: BUN, Z. - SZABÓ, L. (szerk.)

Glokális építészet. Az Építőművészeti Doktori Iskola Évkönyve 2018-19.

Budapest: BME ÉDI, pp. 106-110 (2020)

2018

SÁGI, G. *Több fényt.*

UTÓIRAT: A RÉGI-ÚJ MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZET

MELLÉKLETE (1789-9680): 18 102 pp 76-77 (2018)

SÁGI, G. *Októberfest a laboratóriumban.*

METSZET: ÉPÍTÉSZET ÚJDONSÁGOK SZERKEZETEK

RÉSZLETEK (2061-2710): 2018/6 pp 26-29 (2018)

2014

GAUL, C. - SÁGI, G. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

Identitás és Kultúra/Identity and Culture.

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági

Építészeti Tanszék (2014)

SÁGI, G. - VASÁROS, Zs. (szerk.)

ávila - budapest: válogatott hallgatói tervek.

Budapest: BME Ipari és Mezőgazdasági

Építészeti Tanszék (2014)

MTMT:

A teljes publikációs tevékenység elérhető itt:

Alkotások

2022-2023

Rendezvényter és szín. (Terv)

Barnag (Veszprém, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervező: Túri Levente

2022-

Családi ház átépítése és bővítése. (Terv)

Budapest-Csillaghegy (Budapest, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervező: Tatai Mihály

2022-

Új családi ház. (Terv)

Budapest-Csepel (Budapest, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervezők: Rácz Anna, Tatai Mihály

2022

Történeti homlokzat helyreállítása (Terv)

Barnag (Veszprém, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

2022-

Régészeti park fejlesztése (Terv)

Mikháza (Maros, RO)

æter+partizan

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervezők: Major Zoltán, Müllner Péter, Rácz Anna

Honosítás: Keresztes Géza (Marosvásárhely)

2022

Múzeumi raktár bővítése (Terv)

Budapest (Budapest, HU)

Dekon

Felelős tervező: Horváth Sándor

Társtervezők: Horváth-Farkas Zsófia, Sági Gergely

2021-2022

Új nyaralóépület. (Terv)

Pócsmegyer-Surány (Pest, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervező: Rácz Anna

2021-

Új családi ház. (Terv)

Hévízgyörk (Pest, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervező: Ferencsik Fruzsina

2021-2022

Családi ház átépítése és bővítése. (Terv)

Remeteszőlős (Pest, HU)

æter

Felelős tervező: Sági Gergely

2021

Történeti tetőtér átépítése (Kivitelezés alatt)

Budapest-Csillaghegy (Budapest, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

2020

Irodaház átalakítása (Terv)

Budapest (Budapest, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

2020

Saját családi ház felújítása. (Részben megépült)

Budapest-Csillaghegy (Budapest, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

2019-2022

Családi ház átépítése és bővítése. (Kivitelezés alatt)

Budakeszi (Pest, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

2019-

Zádorvár állagmegóvása és fejlesztése (Terv)

Pécsely (Veszprém, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

Társtervező: Túri Levente

2018-2019

Családi ház átépítése és bővítése. (Megépült)

Dunakeszi (Pest, HU)

Felelős tervező: Sági Gergely

2016-2017

Emlékhely kialakítása. (Megépült)

Adony (Fejér, HU)

Tervező: Sági Gergely

Társtervező: Rácz Anna

2015-2017

Kültéri éttermi fogyasztó pavilonok. (Megépült)

Veresegyház (Pest, HU)

Tervező: Sági Gergely

2013-2016

Time Box Pavilonok. (Megépült - Mestermunka)

Mikháza (Maros, RO)

Tervező: Sági Gergely

Konzulensek: Vasáros Zsolt DLA, Gaul Cicelle DLA

Honosítás: Tövissi Zsolt

Korábbi tervezőirodai munkák:

2020-2021

Budatétényi Ősök Emlékhelye (Terv)

Budatétény (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervező: Sági Gergely

2020-2021

Budafoki Országzászló (Terv)

Budafok (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Dávid Dóra, Sági Gergely

2021-2022

Vértesszőlősi Előembertelep fejlesztése (Terv)

Vértesszőlős (Komárom-Esztergom, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Dávid Dóra, Lovas Klára, Sági Gergely

2019

Földvári Aladár Ásványtár felújítása

(Kivitelezés alatt)

Rudabánya (Borsod-Abaúj-Zemplén, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervező: Sági Gergely

2018-2020

Hortobágyi Nemzeti Park**központi terület fejlesztése** (Terv)

Hortobágy (Hajdú-Bihar, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Bandur-Juhász Emőke, Dávid Dóra,

Lovas Klára, Sági Gergely, Sasvári Áron

2018

Római erőd maradványainak védelme. (Terv)

Dunafalva (Bács-Kiskun, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Dávid Dóra, Sági Gergely, Sasvári Áron

2017

Málenkij Robot Emlékhely. (Megépült)

Ferencváros (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Hurták Gabriella, Nagy Gábor, Sági Gergely

2016-2018

Szeletapark Látogatóközpont (Kivitelezés alatt)

Miskolc (Borsod-Abaúj-Zemplén, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Bandur-Juhász Emőke, Megyesi Zsolt,

Sági Gergely, Somlai Anikó, Sasvári Áron

2016-2018

Városligeti Színház (Terv)

Budapest (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Bandur-Juhász Emőke, Megyesi Zsolt,

Sági Gergely, Somlai Anikó, Sasvári Áron

2012-2018

OMRRK (Megépült)

Budapest (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Bandur-Juhász Emőke, Megyesi Zsolt,

Sági Gergely, Somlai Anikó, Sasvári Áron

Pályázatok

2021

Pázmány Campus

(Megosztott III. díj)

Budapest (Budapest, HU)

Archidoc+CAN+Fejérdy és Bartók+Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Lovas Klára, Nagy Gábor, Sági Gergely (Narmer)

2021

MCC Gellért hegyi épületegyüttes

Budapest (Budapest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Dávid Dóra, Lovas Klára, Nagy Gábor, Sági Gergely

2020

ANTitecture - Beebreeders Skyhive

(Shortlisted)

Budapest (Budapest, HU)

Tervezők: Kovács Károly, Kovács Tamás, Sági Gergely, Svarckopf Csaba

2020

Piscina Mirabilis - Reuse Italy

Bacoli (Nápoly, IT)

Tervezők: Rácz Anna, Sági Gergely

2019

A Kőrös part fejlesztése

Gyula (Békés, HU)

Tervezők: Rácz Anna, Sági Gergely

2019

African School Project - Archstorming

Benga (Nkhotakota, Malawi)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Dávid Dóra, Nagy Gábor, Sági Gergely

2018

Dunakeszi Járásbíróság (Terv)

Dunakeszi (Pest, HU)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Nagy Gábor, Sági Gergely, Sasvári Áron

2018

Dubai Mosque

Dubaj (Dubaj, UAE)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Nagy Gábor, Sági Gergely, Sasvári Áron

2018

Red Terror Museum

Tallin (Tallin, EST)

Narmer

Vezető tervező: Vasáros Zsolt DLA

Tervezők: Bandur-Juhász Emőke, Megyesi Zsolt, Nagy Gábor, Sági Gergely, Sasvári Áron

2014

Vienna House of Music - Archmedium

(shortlisted)

Bécs (Bécs, A)

Tervező: Sági Gergely

DLA Értekezés
Sági Gergely

Papír:
Betűtípus: Elephant/Constantia
Grafika: Sági Gergely
Nyomda:

BME Építőművészeti Doktori Iskola
Budapest, 2023.

©Sági Gergely, 2023.